

Roll no. :
Date :

Duration -
MM - 316

1 निम्नश्लोकान् पठित्वा तदाधारितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत-

5

दुर्वहमत्र जीवितं जातं प्रकृतिरेव शरणम् ।
शुचि-पर्यावरणम् ॥

महानगरमध्ये चलदनिशं कालायसचक्रम् ।
मनः शोषयत् तनुः पेषयद् भ्रमति सदा वक्रम् ॥

दुर्दान्तैर्दर्शनैरमुना स्यान्नैव जनग्रसनम् । शुचि... ॥

I. एकपदेन उत्तरत-

(i) चक्रं कथं चलति? (ii) अस्माकं शरणं किम्?

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत-

(i) वक्रं चक्रं कदा चलति? (ii) केन जनग्रसनं न भवेत्?

III. भाषिककार्यम्-

(i) 'अहर्निशम्' इति पदस्य पर्यायपदं पद्यांशे किम्?

(ii) 'सरलैः' इति पदस्य विपर्ययपदं पद्यांशे किम्?

(iii) 'पर्यावरणम्' इति पदस्य विशेषणपदं किम्?

(iv) 'भ्रमति' इति क्रियापदस्य कर्ता कः?

उत्तर - I. (i) वक्रम् (ii) प्रकृतिः

II. (i) कालायसचक्रम् अनिशम् वक्रम् चलति ।

(ii) चक्रस्य दुर्दान्तैः दशनैः जनग्रसनम् न भवेत् ।

III. (i) अनिशम् (ii) दुर्दान्तैः (iii) शुचि (iv) चक्रम्

2 निम्नश्लोकान् पठित्वा तदाधारितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत-

5

कज्जलमलिनं धूमं मुञ्चति शतशकटीयानम् ।

वाष्पयानमाला संधावति वितरन्ती ध्वानम् ॥

यानानां पङ्क्तयो ह्यनन्ताः कठिनं संसरणम् । शुचि... ॥

I. एकपदेन उत्तरत-

(i) किं कज्जलमलिनं धूमं मुञ्चति?

(ii) वाष्पयानमाला किं कुर्वन्ती संधावति?

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत-

(i) संसरणम् कठिनं कथं भवति? (ii) ध्वानं वितरन्ती का संधावति?

III. निर्देशानुसारम् उत्तरत-

(i) 'शतशकटीयानम्' इति कर्तृपदस्य क्रियापदं किम्?

(ii) 'अनन्ताः' इति पदस्य विशेष्यपदं किम्?

- (iii) 'चलनम्' इति क्रियापदस्य पर्यायपदं किम्
 (iv) 'अन्ता:' इति पदस्य विपर्ययपदं किम्?

- उत्तर – I. (i) शतशकटीयानम् (ii) ध्वानम्
 II. (i) यानानाम् अनन्ताः पंक्तयः सन्ति अतः संसरणं कठिनं भवति ।
 (ii) वाष्प्यानमाला ध्वानम् वितरन्ती संधावति ।
 III. (i) मुञ्चति (ii) पङ्क्तयः (iii) संसरणम् (iv) अनन्ताः

3 निम्नश्लोकान् पठित्वा तदाधारितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत-

5

वायुमण्डलं भृशं दूषितं न हि निर्मलं जलम् ।
 कुत्सितवस्तुमिश्रितं भक्ष्यं समलं धरातलम् ॥
 करणीयं बहिरन्तर्जगति तु बहु शुद्धीकरणम् । शुचि... ॥

- I. एकपदेन उत्तरत–
 (i) जलं कीदृशं न अस्ति? (ii) भृशं दूषितं किम् अस्ति?
 II. पूर्णवाक्येन उत्तरत–
 (i) मनुष्यैः कि करणीयम् (ii) भक्ष्यं कीदृशम् अस्ति
 III. भाषिककार्यम्–
 (i) 'अत्यधिकम्' इति पदस्य पर्यायपदं किमस्ति
 (ii) 'दूषितम्' इति पदस्य विपर्ययपदं किम्
 (iii) 'वायुमण्डलम्' इति पदस्य विशेषणपदं किम्
 (iv) 'करणीयम्' इति क्रियापदस्य कर्तृपदं किम्

- उत्तर – I. (i) निर्मलम् (ii) वायुमण्डलम्
 II. मनुष्यैः बहिरन्तर्जगति बहु शुद्धीकरणं करणीयम्
 III. (i) भृशम् (ii) निर्मलम् (iii) दूषितम् (iv) शुद्धीकरणम्

4 निम्नश्लोकान् पठित्वा तदाधारितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत-

5

कञ्चित् कालं नय मामस्मान्नगराद् बहुदूरम् ।
 प्रपश्यामि ग्रामान्ते निझर-नदी-पयःपूरम् ॥
 एकान्ते कान्तारे क्षणमपि मे स्थात् सञ्चरणम् । शुचि... ॥

- I. एकपदेन उत्तरत–
 (i) कविः कस्मात् दूरं गन्तुं प्रार्थयति? (ii) कीदृशे कान्तारे कविः क्षणमपि संचरणं कर्तुं शक्नोति?
 II. पूर्णवाक्येन उत्तरत–
 ग्रामान्ते कविः किम् द्रष्टुम् इच्छति?
 III. भाषिककार्यम्–
 (i) 'अतिसमीपम्' इति पदस्य विपर्ययपदं किम्?
 (क) ग्रामान्ते (ख) क्षणमपि (ग) प्रपश्यामि (घ) बहुदूरम्
 (ii) 'कान्तारे' इति पदस्य विशेषणपदं किम्?
 (क) ग्रामान्ते (ख) एकान्ते (ग) कञ्चित् (घ) दूरे
 (iii) 'जलम्' इति पदस्य पर्यायपदं किम्?
 (क) निझर (ख) नदी (ग) पयः (घ) पूरम्
 (iv) 'प्रपश्यामि' इति क्रियापदस्य कर्तृपदं किम्?

(क) कवि: (ख) त्वम् (ग) माम् (घ) अहम्

- उत्तर – I. (i) नगरात् (ii) एकान्ते
II. ग्रामान्ते कवि: निर्जर-नदी-पयः पूरम् द्रष्टुम् इच्छति ।
III. (i) (घ) बहुदूरम् (ii) (ख) एकान्ते (iii) (ग) पयः (iv) (घ) अहम्

5 निम्नश्लोकान् पठित्वा तदाधारितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत-

5

हरिततरूणां ललितलतानां माला रमणीया ।
कुसुमावलि: समीरचालिता स्यान्मे वरणीया ॥
नवमालिका रसालं मिलिता रुचिरं संगमनम् । शुचि... ॥

- I. एकपदेन उत्तरत—
(i) कीदृशानां वृक्षाणां माला रमणीया भवेत्? (ii) लतानां माला कीदृशी भवेत्?
II. पूर्णवाक्येन उत्तरत—
केन चालिता कुसुमावलि: वरणीया स्यात्?
III. भाषिककार्यम्—
(i) श्लोके 'रमणीया' इति विशेषणपदस्य विशेष्यपदं किम्?
(क) लतानाम् (ख) तरूणाम् (ग) माला (घ) हरित
(ii) अत्र श्लोके 'चालिता' इति क्रियापदस्य कर्तृपदं किम्?
(क) समीरेण (ख) कुसुमैः (ग) स्यात् (घ) ये
(iii) अत्र 'आम्रम्' इति पदस्य पर्यायपदं किम्?
(क) समीरम् (ख) कुसुमम् (ग) रुचिरम् (घ) रसालम्
(iv) 'मे' इति सर्वनामपदं श्लोके कस्यै प्रयुक्तम्?
(क) तरवे (ख) कुसुमाय (ग) समीराय (घ) कवये

- उत्तर – I. (i) हरितानाम् (ii) रमणीया
II. समीरेण चालिता कुसुमावलि: वरणीया स्यात् ।
III. (i) (ग) माला (ii) (क) समीरेण (iii) (घ) रसालम् (iv) (घ) कवये ।

6 निम्नश्लोकान् पठित्वा तदाधारितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत-

5

अयि चल बन्धो! खगकुलकलरव गुञ्जितवनदेशम् ।
पुर-कलरव सम्भ्रमितजनेभ्यो धृतसुखसन्देशम् । ।
चाकचिक्यजालं नो कुर्याज्जीवितरसहरणम् । शुचि... ॥

- I. एकपदेन उत्तरत—
(i) कवि: कीदृशं सन्देशं दातुम् इच्छति?
(ii) कवि: कुत्र चलितुम् इच्छति?
II. पूर्णवाक्येन उत्तरत—
क जीवितं रसं न हरेत?
III. भाषिककार्यम्—
(i) अस्मिन् पद्मांशे सम्बोधनपदं किम्?
(क) अयि (ख) चल (ग) बन्धो (घ) नो
(ii) 'ग्राम' इति पदस्य विपर्ययपदं किम्?
(क) सन्देशम् (ख) नो (ग) पुर (घ) कलरव
(iii) 'चल' इति क्रियापदस्य कर्तृपदं किम्?

- (क) अयि (ख) बन्धो! (ग) देशम् (घ) सुर
 (iv) 'चाकचिक्यजालम्' इति कर्तृपदस्य क्रियापदं किम्?
 (क) कुर्यात् (ख) रसम् (ग) हरणम् (घ) जालम्

- उत्तर – I. (i) धृतसुखम्
 (ii) खगकुलकलरवगुञ्जितवनदेशम्
 II. नगराणां चाकचिक्यजालं जीवितं रसं न हरेत्।
 III. (i) (ग) बन्धो (ii) (ग) पुर (iii) (ख) बन्धो! (iv) (क) कुर्यात्

7 निम्नश्लोकान् पठित्वा तदाधारितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत-

5

प्रस्तरतले लतातशुगुल्मा नो भवन्तु पिष्टा: ।
 पाषाणी सभ्यता निसर्गे स्यान्न समाविष्टा ॥
 मानवाय जीवनं कामये नो जीवन्मरणम् । शुचि... ॥

- I. एकपदेन उत्तरत–
 (i) लतातशुगुल्मा: कुत्र न पिष्टा: भवन्तु?
 (ii) पाषाणी सभ्यता कुत्र समाविष्टा न स्यात्?
 II. पूर्णवाक्येन उत्तरत–
 कविः का कामना करोति?
 III. भाषिककार्यम्–
 (i) 'इच्छामि' इत्यर्थे किं पदं प्रयुक्तम्?
 (क) निसर्गे (ख) प्रस्तरे (ग) कामये (घ) तले
 (ii) 'सभ्यता' इति पदस्य विशेषणपदं किम्?
 (क) निसर्गे (ख) स्यात् (ग) पिष्टा: (घ) पाषाणी
 (iii) 'अहम्' इति कर्तृपदस्य क्रियापदं किम्?
 (क) मानवाय (ख) जीवनम् (ग) कामये (घ) नो
 (iv) 'जीवनम्' इति पदस्य श्लोके विपर्ययपदं किम्?
 (क) मरणम् (ख) जीवनम् (ग) मानवाय (घ) सभ्यता

- उत्तर – I. (i) प्रस्तरतले (ii) निसर्गे
 II. कविः मानवाय जीवनस्य कामना करोति ।
 III. (i) (ग) कामये (ii) (घ) पाषाणी (iii) (ग) कामये (iv) (क) मरणम्

8 अधोलिखितगद्यांशान् पठित्वा तदाधारितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत-

5

अस्ति देउलाख्यो ग्रामः । तत्र राजसिंहः नाम राजपुत्रः वसति स्म । एकदा केनापि आवयककार्येण तस्य भार्या बुद्धिमती पुत्रद्वयोपेता पितुर्गृहं प्रति चलिता । मार्गे गहनकानने सा ए कं व्याघ्रं ददर्श । सा व्याघ्रमागच्छन्तं दृष्ट्वा धाट्यात् पुत्रौ चपटेया प्रहृत्य जगाद—“कथमेकैकशो व्याघ्रभक्षणाय कलहं कुरुथः? अयमेकस्तावद्विभज्य भुज्यताम् । पश्चाद् अन्यो द्वितीयः कश्चिल्लक्ष्यते ।”

- I. एकपदेन उत्तरत–
 (i) राजसिंहः कुत्र वसति स्म?
 (ii) राजसिंहः कः आसीत्?
 (iii) सा बुद्धिमती कुत्र एकं व्याघ्रं ददर्श?
 (iv) बुद्धिमती पुत्रद्वयोपेता कुत्र चलिता?

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत-

- (i) सा पुत्रौ चपेट्या प्रहृत्य किम् जगाद्?
- (ii) सा पुत्रौ कथम् चपेट्या प्रहृत्य जगाद्?

III. भाषिककार्यम्-

- (i) 'जगाद्' इति क्रियापदस्य कर्तृपदं किम्?
- (ii) 'अयम्' इति पदं कस्मै प्रयुक्तम्?
- (iii) 'भार्या' इति पदस्य विशेषणपदं किम्?
- (iv) 'गच्छन्तम्' इति क्रियापदस्य विपर्ययपदं गद्यांशे किम्?

उत्तर - I. (i) देउलग्रामे (ii) राजपुत्रः (iii) गहनकानने (iv) पितुर्गृहम्

II. (i) सा पुत्रौ चपेट्या प्रहृत्य जगाद् – कथमेकैकशो व्याघ्रभक्षणाय कलहं कुरुथः अयम् एकः तावत् विभज्य भुज्यताम्। पश्चात् अन्योः द्वितीयः कश्चिच्चत् लक्ष्यते।

(ii) सा पुत्रौ धाष्ट्यात् चपेट्या प्रहृत्य जगाद्।

III. (i) सा (ii) व्याघ्राय (iii) बुद्धिमती (iv) आगच्छन्तम्

9 अधोलिखितगद्यांशान् पठित्वा तदाधारितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत-

5

इति श्रुत्वा व्याघ्रमारी काचिदिपमिति मत्वा व्याघ्रो भयाकुलचित्तो नष्टः।

निजबुद्ध्या विमुक्ता सा भयाद् व्याघ्रस्य भामिनी।

अन्योऽपि बुद्धिमाल्लोके मुच्यते महतो भयात् ॥

भयाकुलं व्याघ्रं दृष्ट्वा कश्चिच्चत् धूर्तः शृगालः हसन्नाह—“भवान् कुतः भयात् पलायितः?”

व्याघ्रः – गच्छ, गच्छ जम्बुक! त्वमपि किञ्चिद् गूढप्रदेशम्। यतौ व्याघ्रमारीति या शास्त्रे श्रूयते तथाहं हन्तुमारब्धः परं गृहीतकरजीवितो नष्टः शीघ्रं तदग्रतः।

शृगालः – व्याघ्र! त्वया महत्कौतुकम् आवेदितं यन्मानुषादपि बिभेषि?

व्याघ्रः – प्रत्यक्षमेव मया सात्मपुत्रावैकैकशो मामतुं कलहायमानौ चपेट्या प्रहरन्ती दृष्टा।

I. एकपदेन उत्तरत-

- (i) कीदृशः व्याघ्रः नष्टः? (ii) शृगालः किं कुर्वन् आह?
- (iii) कं दृष्ट्वा शृगालः अवदत्? (iv) शृगालः कीदृशः आसीत् ?

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत-

- (i) व्याघ्रः जम्बुकं प्रति किं कथयति? (ii) शृगालः व्याघ्रं प्रति किं प्राह?

III. भाषिककार्यम्-

- (i) 'जम्बुकः' इति पदस्य पर्यायपदं गद्यांशे किमस्ति?
- (ii) 'शृगालः' इति पदस्य विशेषणपदं गद्यांशे किं प्रयुक्तम्?
- (iii) 'आह' इति क्रियापदस्य कर्तृपदं किम्?
- (iv) 'रुदन्' इति पदस्य विपर्ययपदं गद्यांशे किम्?

उत्तर - I. (i) भयाकुलचित्तः (ii) हसन् (iii) व्याघ्रम् (iv) धूर्तः

II. (i) व्याघ्रः जम्बुकम् प्रति कथयति – गच्छ, गच्छ जम्बुक! त्वमपि किञ्चिद् गूढप्रदेशम्। यतो व्याघ्रमारीति या शास्त्रे श्रूयते तथाहं हन्तुमारब्धः परं गृहीतकरजीवितो नष्टः शीघ्रं तदग्रतः।

(ii) शृगालः व्याघ्रं प्रति प्राह—“व्याघ्र! त्वया महत्कौतुकम् आवेदितम् यन्मानुषादपि बिभेषि।”

III. (i) शृगालः (ii) धूर्तः (iii) शृगालः (iv) हसन्

10 अधोलिखितगद्यांशान् पठित्वा तदाधारितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत-

5

जम्बुकः – स्वामिन्! यत्रास्ते सा धूर्ता तत्र गम्यताम् । व्याघ्र! तव पुनः तत्र गतस्य सा समुखमपीक्षते यदि, तर्हि त्वया अहं हन्तव्यः इति ।

व्याघ्रः – शृगाल! यदि त्वं मां मुक्त्वा यासि तदा वेलाप्यवेला स्यात् ।

जम्बुकः – यदि एवं तर्हि मां निजगले बद्ध्वा चल सत्वरम् । स व्याघ्रः तथाकृत्वा काननं यसौ । शृगालेन सहितं पुनरायान्तं व्याघ्रं दूरात् दृष्ट्वा बुद्धिमती चिन्तितवती–जम्बुककृतोत्साहाद् व्याघ्रात् कथं मुच्यताम्? परं प्रत्युत्पन्नमतिः सा जम्बुकमाक्षिपन्त्यङ्गुल्या तर्जयन्त्युवाच—

रे रे धूर्त त्वया दत्तं मह्यं व्याघ्रत्रयं पुरा ।

विश्वास्याद्यैकमानीय कथं यासि वदाधुना ॥ ।

I. एकपदेन उत्तरत-

(i) व्याघ्रजम्बुकौ कुत्र यसौ? (ii) “त्वया अहं हन्तव्यः इति कः कथयति?

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत-

(i) सा बुद्धिमती किं चिन्तितवती? (ii) व्याघ्रः जम्बुकं किम् अवदत्?

III. भाषिककार्यम्—

(i) ‘शीघ्रम्’ इति पदस्य पर्यायपदं गद्यांशे किमस्ति?

(क) बद्ध्वा (ख) माम् (ग) सत्वरम् (घ) दूरात्

(ii) ‘बद्ध्वा’ इति पदस्य विपर्ययपदं गद्यांशे किम्?

(क) मुक्त्वा (ख) यासि (ग) तर्हि (घ) कृत्वा

(iii) ‘सा धूर्ता’ अत्र विशेषणपदं किम्?

(क) सा (ख) धूर्ता (ग) तत्र (घ) त्वया

(iv) ‘चिन्तितवती’ इति क्रियापदस्य कर्तृपदं किम्?

(क) सा (ख) बुद्धिमती (ग) कथम् (घ) तर्जन्ती

उत्तर – I. (i) काननम् (ii) जम्बुकः

II. (i) सा बुद्धिमती चिन्तितवती – “जम्बुककृतोत्साहाद् व्याघ्रात् कथं मुच्यताम्?”

(ii) व्याघ्रः जम्बुकम् अवदत्—“शृगाल! यदि त्वं मां मुक्त्वा यासि तदा वेला अपि अवेला स्यात् ।”

III. (i) (ग) सत्वरम् (ii) (क) मुक्त्वा (iii) (ख) धूर्ता (iv) (ख) बुद्धिमती

11 अधोलिखितनाट्यंशान् पठित्वा तदाधारितान् प्रश्नान् उत्तरत-

5

(सिंहासनस्थः रामः । ततः प्रविशतः विदूषकेनोपदिश्यमानमार्गौ तापसौ कुशलवौ)

विदूषकः – इत इत आर्यौ!

कुशलवौ – (रामम् उपसृत्य प्रणम्य च) अपि कुशलं महाराजस्य?

रामः – युष्मददर्शनात् कुशलमिव । भवतोः किं वयमत्र कुशलप्रश्नस्य भाजनम् एव, न पुनरतिथिजनसमुचितस्य कण्ठाश्लेषस्य । (परिष्वज्य) अहो हृदयग्राही स्पर्शः । (आसनार्धमुपवेशयति)

उभौ – राजासनं खल्वेतत्, न युक्तमध्यासितुम् ।

रामः – सव्यवधानं न चारित्रलोपाय । तस्मादङ्क-व्यवहितमध्यास्यतां सिंहासनम् । (अङ्कमुपवेशयति)

उभौ – (अनिच्छां नाट्यतः) राजन्! अलमतिदाक्षिण्येन ।

रामः – अलमतिशालीनतया ।

I. एकपदेन उत्तरत-

(i) सिंहासने कः स्थः? (ii) कुशलवौ कस्य समीपम् अगच्छताम्?

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत-

(i) क्योः स्पर्शः रामाय हृदयग्राही आसीत्?

(ii) रामः कौ अङ्कमुपवेशयति?

III. भाषिककार्यम्—

(i) अत्र ‘उभौ’ इति पदं काभ्याम् प्रयुक्तम्?

(ii) संवादे ‘अकुशलम्’, इत्यस्य पदस्य कः विपर्ययः आगतः?

(iii) ‘पात्रम्’ इत्यर्थे किं पदम् अत्र प्रयुक्तम्?

(iv) ‘तापसौ कुशलवौ’ अत्र विशेषणपदं किम्

- उत्तर – I. (i) रामः (ii) रामस्य
 II. (i) कुशलवयोः स्पर्शः रामाय हृदयग्राही आसीत्। (ii) रामः कुशलवौ अड्कमुपवेशयति ।
 III. (i) लवकुशाभ्याम् (ii) कुशलम् (iii) भाजनम् (iv) तापसौ

12 अधोलिखितनाट्यंशान् पठित्वा तदाधारितान् प्रश्नान् उत्तरत-

5

भवति शिशुजनो वयोऽनुरोधाद्
 गुणमहतामपि लालनीय एव ।
 ब्रजति हिमकरोऽपि बालभावात्
 पशुपति-मस्तक-केतकच्छदत्वम् ॥

- I. एकपदेन उत्तरत–
 (i) कः लालनीयः भवति? (ii) किमर्थं हिमकरः पशुपति-मस्तके विराजते?
 II. पूर्णवाक्येन उत्तरत–
 हिमकरः किमिव पशुपति-मस्तके विराजते?
 III. भाषिककार्यम्–
 (i) 'शिशुजनः' इति कर्तृपदस्य क्रियापदं किम्?
 (ii) 'विराजते' इति क्रियायाः श्लोके पर्यायः कः?
 (iii) अत्र हिमकरः इति पदं कस्मै प्रयुक्तम्?
 (iv) अस्मात् श्लोकात् एकम् अव्ययपदं चित्वा लिखत ।

- उत्तर – I. (i) शिशुजनः (ii) बालभावात्
 II. हिमकरः बालभावात् पशुपति-मस्तके केतकच्छदत्वम् इव विराजते ।
 III. (i) लालनीयः (ii) ब्रजति (iii) चन्द्राय (iv) अपि

13 अधोलिखितनाट्यंशान् पठित्वा तदाधारितान् प्रश्नान् उत्तरत-

5

रामः – एष भवतोः सौन्दर्यावलोकजनितेन कौतूहलेन पृच्छामि—क्षत्रियकुल-पितामहयोः सूर्यचन्द्रयोः को वा भवतोर्वशस्य कर्ता?

लवः – भगवन् सहस्रदीधितिः ।

रामः – कथमस्मत्समानाभिजनौ संवृत्तौ?

विदूषकः – किं द्वपोरप्येकमेव प्रतिवचनम्?

लवः – भ्रातरावावां सोदर्यैः ।

रामः – समरूपः शरीरसन्निवेशः । वयसस्तु न किञ्चिदन्तरम् ।

लवः – आवां यमलौ ।

रामः – सम्प्रति युज्यते । किं नामधेयम्?

लवः – आर्यस्य वन्दनायां लव इत्यात्मानं श्रावयामि (कुशं निर्दिश्य) आर्योऽपि गुरुचरणवन्दनायाम् .....
 ..... ।

कुशः – अहमपि कुश इत्यात्मानं श्रावयामि ।

I. एकपदेन उत्तरत–

(i) क्षत्रियकुलस्य पितामहौ कौ स्तः? (ii) रामस्य वंशस्य कर्ता कः?

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत–

(i) कुशलवयोः मध्ये कीदृशी समानता आसीत्?

- (ii) रामः किमर्थं तयोः ब्रुलविषये अपृच्छत्?
- III. भाषिककार्यम्—
- अत्र 'युगलौ' इत्यर्थे किं पदं प्रयुक्तम्?
  - 'आर्यस्य वन्दनायाम्' अत्र 'आर्यस्य' इति पदं कस्य कृते प्रयुक्तम्?
  - 'भानुः' इति पदस्य कः पर्यायः अत्र प्रयुक्तः?
  - नाट्यांशे 'सौन्दर्यावलोकजनितेन' इति विशेषणस्य विशेष्यपदं किम्?

उत्तर – I. (i) सूर्यचन्द्रौ (ii) सहस्रदीधितिः
 II. (i) कुशलवयोः मध्ये शरीरसन्निवेशः समानता आसीत्।
 (ii) रामः सौन्दर्यावलोकजनितेन कौतूहलेन तयोः ब्रुलविषये अपृच्छत्।
 III. (i) यमलौ (ii) रामस्य (iii) सहस्रदीधितिः (iv) कौतूहलेन

14 अधोलिखितनाट्यंशान् पठित्वा तदाधारितान् प्रश्नान् उत्तरत-

5

रामः – अहो! उदात्तरम्यः समुदाचारः। किं नामधेयो भवतोर्गुरुः?

लवः – ननु भगवान् वाल्मीकिः।

रामः – केन सम्बन्धेन?

लवः – उपनयनोपदेशेन।

रामः – अहमत्रभवतोः जनकं नामतो वेदितुमिच्छामि।

लवः – न हि जानाम्यस्य नामधेयम्। न कश्चिदस्मिन् तपोवने तस्य नाम व्यवहरति।

रामः – अहो माहात्म्यम्।

कुशः – जानाम्यहं तस्य नामधेयम्।

रामः – कथ्यताम्।

कुशः – निरनुक्रोशो नाम....

रामः – वयस्य, अपूर्वं खलु नामधेयम्।

विदूषकः – (विचिन्त्य) एवं तावत् पृच्छामि निरनुक्रोश इति क एवं भणति?

कुशः – अम्बा।

विदूषकः – किं कुपिता एवं भणति, उत प्रकृतिस्था?

कुशः – यद्यावयोर्बालभावजनितं किञ्चिदविनयं पश्यति तदा एवम् अधिक्षिपति—निरनुक्रोशस्य पुत्रौ, मा चापलम् इति।

विदूषकः – एतयोर्पीदि पितुर्निरनुक्रोश इति नामधेयम् एतयोर्जननी तेनावमानिता निर्वासिता एतेन वचनेन दारकौ निर्भर्त्स्यति।

I. एकपदेन उत्तरत-

(i) कुशलवयोः गुरुः कः आसीत् (ii) कः लवकुशयोः जनकं नामतो वेदितुमिच्छति

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत-

(i) माता कदा स्वपुत्रौ 'निरनुक्रोशस्य पुत्रौ' इति अधिक्षिपति?

(ii) लवकुशयोः अम्बां प्रति विदूषकः किम् अकथयत्?

III. भाषिककार्यम्—

(i) 'ननु भगवान् वाल्मीकिः' अत्र विशेषणपदं किम्?

(क) वाल्मीकिः (ख) भगवान् (ग) ननु (घ) भगवतः:

(ii) 'इच्छामि' इति क्रियायाः कर्तृपदं किम्?

(क) रामः (ख) लवः (ग) कुशः (घ) अहम्

(iii) 'पुत्रौ' इत्यर्थे अत्र किं पदं प्रयुक्तम्?

(क) एतयोः (ख) दारकौ (ग) निरनुक्रोशो (घ) वयोः

(iv) 'कथयति' इति क्रियायाः अत्र पर्यायः कः?

(क) व्यवहरति (ख) भणति (ग) इच्छामि (घ) अधिक्षिपति

उत्तर – I. (i) वाल्मीकि: (ii) रामः

- II. (i) माता यदा तयोः बालभावजनितं कञ्चित् अपराधं पश्यति तदा सा 'निरनुक्रोशस्य पुत्रौ' इति अधिक्षिपति ।
(ii) एतयोः यदि पितुर्निरनुक्रोशः इति नामधेयम् एतयोर्जननी तेनावमानिता निवासिता एतेन वचनेन दारकौ निर्भत्स्यति ।
III. (i) (ख) भगवान् (ii) (घ) अहम् (iii) (ख) दारकौ (iv) (ख) भणति

15 अधोलिखितनाट्यंशान् पठित्वा तदाधारितान् प्रश्नान् उत्तरत-

5

रामः – (स्वगतम्) धिङ् मामेवंभूतम् । सा तपस्विनी मत्कृतेनापराधेन स्वापत्यमेवं मन्युगर्भेरक्षरैर्निर्भत्स्यति । (सवाष्मवलोकयति)

रामः – अतिदीर्घः प्रवासोऽयं दारुणश्च । (विदूषकमवलोक्य जनान्तिकम्) कुतूहलेनाविष्टो मातरमनयोर्नामितो वेदितुमिच्छामि । न युक्तं च स्त्रीगतमनुयोक्तुम्, विशेषतस्तपोवने । तत् कोऽत्राभ्युपायः?

विदूषकः – (जनान्तिकम्) अहं पुनः पृच्छामि । (प्रकाशम्) कि नामधेया युवयोर्जननी?

लवः – तस्याः द्वे नामनी ।

विदूषकः – कथमिव?

लवः – तपोवनवासिनो देवीति नाम्नाहृपन्ति, भगवान् वाल्मीकिर्वद्यूरिति ।

रामः – अपि च इतस्तावद् वयस्य! मुहूर्तमात्रम् ।

विदूषकः – (उपसृत्य) आज्ञापयतु भवान् ।

रामः – अपि कुमारयोरनयोरस्माकं च सर्वथा समरूपः कुटुम्बवृत्तान्तः (निष्पत्य)

इयती वेला सञ्जाता रामायणगानस्य नियोगः किमर्थं न विद्यीयते?

उभौ – राजन्! उपाध्यायदूतोऽस्मान् त्वरयति ।

रामः – मयापि सम्माननीय एव मुनिनियोगः । तथाहि–

I. एकपदेन उत्तरत-

(i) कुशलवयोः मातरं तपोवनवासिनः केन नाम्ना आह्वयन्ति?

(ii) अयं प्रवासः कीदृशः आसीत्

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत-

(i) सा तपस्विनी केन अपराधेन स्वापत्यम् मन्युगर्भैः अक्षरैः निर्भत्स्यति?

(ii) विशेषतः तपोवने किं न युक्तम्?

III. भाषिककार्यम्–

(i) 'धिङ् मामेवंभूतम्' अत्र 'माम्' पदं कस्मै प्रयुक्तम्?

(क) लवाय (ख) कुशाय (ग) रामाय (घ) रामः

(ii) 'दृष्ट्वा' इत्यर्थं किं पदम् अत्र प्रयुक्तम्?

(क) एवभूतम् (ख) पृच्छामि (ग) वृत्तान्तः (घ) विलोक्य

(iii) 'समयः' इत्यस्य कः पर्यायः अत्र लिखितः?

(क) वेला (ख) सर्वथा (ग) नियोगः (घ) सञ्जाता

(iv) 'समरूपः कुटुम्बवृत्तान्तः' अनयोः पदयोः विशेषणपदं किम्?

(क) कुटुम्बः (ख) वृत्तान्तः (ग) समरूपः (घ) सम:

उत्तर – I. (i) देवी (ii) अतिदीर्घः/दारुणः

II. (i) सा तपस्विनी मत् कृतेन (रामेण कृतेन) अपराधेन स्वापत्यम् मन्युगर्भेरक्षरैर्निर्भत्स्यति ।

(ii) विशेषतः तपोवने स्त्रीगतम् अनुयोक्तुम् न युक्तम् ।

III. (i) (ग) रामाय (ii) (घ) विलोक्य (iii) (क) वेला (iv) (ग) समरूपः

भवन्तौ गायन्तौ कविरपि पुराणो व्रतनिधिर्
गिरां सन्दर्भेऽयं प्रथममवतीर्णे वसुमतीम् ।
कथा चेयं श्लाघ्या सरसिरुहनाभस्य नियतं,
पुनाति श्रोतारं रमयति च सोऽयं परिकरः ॥

I. एकपदेन उत्तरत-

- (i) श्लोकरचनायाः कविः कः अस्ति?
- (ii) अयं सन्दर्भः कुत्र प्रथमम् अवतीर्णः?

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत-

- (i) इयं कथा कस्मात् सम्बन्धिता अस्ति?
- (ii) इमां कथां श्रुत्वा श्रोतारः कीदृशाः भवन्ति?

III. भाषिककार्यम्-

- (i) 'वाणीम्' इति पदस्य पर्याप्तपदं पद्यांशे किम् अस्ति?
- (क) कविः (ख) कथा (ग) गिराम् (घ) वसुमतीम्
- (ii) 'श्लाघ्या कथा' अत्र विशेषणपदं किम्?
- (क) कथा (ख) कथाः (ग) श्लाघ्या (घ) श्लाघ्याः
- (iii) 'रमयति' इति क्रियापदस्य कर्तृपदं किम्?
- (क) अयम् (ख) अयं परिकरः (ग) परिकरः (घ) श्रोतारम्
- (iv) अस्मात् पद्यांशात् द्वे अव्ययपदे चित्वा लिखते ।
- (क) अपि, पुराणः (ख) च, पुनाति (ग) सः, च (घ) अपि, च

उत्तर - I. (i) वाल्मीकिः (ii) गिराम्

II. (i) इयं कथा सरसिरुहनाभात् सम्बन्धिता अस्ति ।

(ii) इमां कथां श्रुत्वा श्रोतारः रमयन्ति पुनन्ति च ।

III. (i) (ग) गिराम् (ii) (ग) श्लाघ्या (iii) (ग) परिकरः (iv) (घ) अपि च

वयस्य! अपूर्वोऽयं मानवानां सरस्वत्यवतारः, तदहं सुहृज्जनसाधारणं श्रोतुमिच्छामि । सन्निधीयन्तां सभासदः, प्रेष्यतामस्मदन्तिकं सौमित्रिः, अहमप्येतयोश्चिरासनपरिखेदं विहरणं कृत्वा अपनयामि ।(इति निष्कान्ताः सर्वे) ।

I. एकपदेन उत्तरत-

- (i) कः सुहृज्जनसाधारणं श्रोतुम् इच्छति?
- (ii) रामः कं अन्तिकं प्रेषयितुम् अकथयत्?

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत-?

- (i) सरस्वत्यवतारः कीदृशः अस्ति?
- (ii) रामः चिरासनपरिखेदं किं कृत्वा अपनयति?

III. भाषिककार्यम्-

- (i) अत्र 'सौमित्रिः' इति पदं कस्मै प्रयुक्तम्?
- (क) रामाय (ख) लक्ष्मणाय (ग) विदूषकाय (घ) मानवाय
- (ii) 'शान्तं क्रियताम्' इत्यर्थे किं पदम् अत्र प्रयुक्तम्?
- (क) अन्तिकम् (ख) सन्निधीयन्ताम् (ग) परिखेदम् (घ) सहज्जन
- (iii) 'अहमप्येतयोश्चिरासनपरिखेदम्' अस्मिन् पदे अव्ययपदं किम्?
- (क) अपि (ख) चिरासन (ग) परिखेदम् (घ) एतयोः
- (iv) 'अपनयामि' इति व्रियायाः अत्र कर्तृपदं किम्?
- (क) रामः (ख) लक्ष्मणः (ग) विदूषकः (घ) अहम्

उत्तर – I. (i) रामः (ii) सौमित्रिम्

II. (i) सरस्वत्यवतारः अपूर्वः अस्ति ।

(ii) रामः चिरासनपरिखेदं विहरणं कृत्वा अपनयति ।

III. (i)(ख) लक्ष्मणाय (ii) (ख) सन्निधीयन्ताम् (iii) (क) अपि (iv) (घ) अहम्

18 अधोलिखितगद्यांशान् पठित्वा तदाधारितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत-

5

कश्चित् कृषकः बलीवर्दाभ्यां क्षेत्रकर्षणं कुर्वन्नासीत् । तयोः बलीवर्दयोः एकः शरीरेण दुर्बलः जवेन गन्तुमशक्तश्चासीत् । अतः कृषकः तं दुर्बलं वृषभं तोदनेन नुद्यमानः अवर्तत । सः ऋषभः हलमूढवा गन्तुमशक्तः क्षेत्रे पपात । क्रुद्धः कृषीवलः तमुत्थापयितुं बहुवारम् यत्नमकरोत् । तथापि वृषः नोत्यितः । भूमौ पतिते स्वपुत्रं दृष्ट्वा सर्वधीनूनां मातुः सुरभे: नेत्राभ्यामश्रूणि आविरासन् । सुरभेरिमामवस्थां दृष्ट्वा सुराधिपः तामपृच्छत्—“अयि शुभे! किमेवं रोदिषि? उच्यताम्” इति । सा च—

I. एकपदेन उत्तरत—

(i) कृषकः काभ्यां क्षेत्रकर्षणं कुर्वन्नासीत्?

(ii) एकः बलीवर्दः कीदृशः आसीत्?

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत—

(i) सर्वधीनूनां माता सुरभिः किमर्थम् रुदन्ती आसीत्?

(ii) सः ऋषभः कथं क्षेत्रे पपात?

III. भाषिककार्यम्—

(i) ‘पपात’ इति क्रियापदस्य कर्ता कः?

(ii) ‘क्रुद्धः कृषीवलः’ अत्र विशेषणपदं किम् प्रयुक्तम्?

(iii) ‘तामपृच्छत्’ अत्र ‘ताम्’ इति सर्वनामपदं कस्मै प्रयुक्तम्?

(iv) ‘सबलः’ इति पदस्य विपर्ययपदं किम्?

उत्तर – I. (i) बलीवर्दाभ्याम् (ii) दुर्बलः

II. (i) सर्वधीनूनां माता भूमौ पतिते स्वपुत्रं दृष्ट्वा रोदन्ती आसीत् ।

(ii) लसः ऋषभः हलमूढवा गन्तुमक्तः क्षेत्रे पपात ।

III. (i) ऋषभः (ii). क्रुद्धः (iii) सुरभे (iv) दुर्बलः

19 अधोलिखितगद्यांशान् पठित्वा तदाधारितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत-

5

भो वासव! पुत्रस्य दैन्यं दृष्ट्वा अहं रोदिमि । सः दीन इति जानन्नपि कृषकः तं बहुधा पीडयति । सः कृच्छ्रेण भारमुढ्वहति । इतरमिव धूरं वोढुं सः न शक्नोति । एतत् भवान् पश्यति न?” इति प्रत्यवोचत् ।

“भद्रे! नूनम् । सहस्राधिकेषु पुत्रेषु सत्स्वपि तव अस्मिन्नेव एतादृशं वात्सल्यं कथम्?” इति इन्द्रेण पृष्ठा सुरभिः प्रत्यवोचत्—

I. एकपदेन उत्तरत—

(i) सा पुत्रस्य किं दृष्ट्वा रोदिति?

(ii) अत्र सम्बोधनपदं किं प्रयुक्तम्?

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत—

(i) सुरभिः इन्द्राय किम् अवदत्?

(ii) ऋषभः कथं भारम् उद्वहति?

III. भाषिककार्यम्—

- (i) 'कृषकः' इति कर्तृपदस्य क्रियापदं किम्?
- (ii) 'रोदिमि' इति क्रियापदस्य कर्तृपदं किम्?
- (iii) 'काठिन्येन' इति पदस्य पर्यायपदं किं प्रयुक्तम्?
- (iv) 'प्रसीदामि' इति पदस्य विपर्ययपदं किं प्रयुक्तम्?

उत्तर – I. (i) दैन्यम् (ii) भो वासव! / भदे!

II. (i) सुरभिः इन्द्राय अवदत्—“भो वासव! अहं पुत्रस्य दैन्यं दृष्ट्वा रोदिमि। सः दीनः इति जानन्नपि कृषकः तं बहुधा पीडयति। सः कृच्छ्रेण भारमुद्ध्रहति। इतरमिव धुरं वोदुं सः न शक्नोति। एतत् भवान् पश्यति न?”
(ii) ऋषभः कृच्छ्रेण भारम् उद्वहति।
III. (i) पीडयति (ii) अहम् (iii) कृच्छ्रेण (iv) रोदिमि

20 अधोलिखितगद्यांशान् पठित्वा तदाधारितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत—

5

“बहून्यपत्यानि मे सन्तीति सत्यम्। तथाप्यहमेतस्मिन् पुत्रे विशिष्य आत्मवेदनामनुभवामि। यतो हि अयमन्येभ्यो दुर्बलः। सर्वेष्वपत्येषु जननी तुल्यवत्सला एव। तथापि दुबले सुते मातुः अभ्यधिका कृपा सहजैव” इति। सुरभिवचनं श्रुत्वा भृशं विस्मितस्याखण्डलस्यापि हृदयमद्रवत्। स च तामेवमसान्त्वयत्—” गच्छ वत्से! सर्वं भद्रं जायेत्।”

अचिरादेव चण्डवतेन मेघरवैश्च सह प्रवर्षः समजायत। लोकानां पश्यताम् एव सर्वत्र जलोपप्लवः सञ्जातः। कृषकःहषातिरेकेण कर्षणाविमुखः सन् वृषभौ नीत्वा गृहमगात्।

I. एकपदेन उत्तरत—

- (i) सर्वेष्वपत्येषु जननी कीदृशी भवति?
- (ii) कुत्र जलोपप्लवः सञ्जातः?

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत—

- (i) कस्य वचनं श्रुत्वा भृशं विस्मितस्याखण्डलस्यापि हृदयमद्रवत्।
- (ii) सः आखण्डलः कथं ताम् असान्त्वयत्?

III. भाषिककार्यम्—

- (i) 'अनुभवामि' इति क्रियापदस्य कर्तृपदं किम्?
- (क) अहम् (ख) पुत्रः (ग) एतस्मिन् (घ) विशिष्य
- (ii) 'जनकः' इति पदस्य विपर्ययपदं किम्?
- (क) पिता (ख) सत्यम् (ग) जननी (घ) दुर्बलः
- (iii) 'शीघ्रम्' इति पदस्य पर्यायपदं किम् प्रयुक्तम्?
- (क) चिरात् (ख) अचिरात् (ग) चण्डवात् (घ) प्रवर्षः
- (iv) 'एतस्मिन् पुत्रे' अत्र विशेषणपदं किम् अस्ति?
- (क) तथाप्यहम् (ख) एतस्मिन् (ग) पुत्रे (घ) पुत्रम्

उत्तर – I. (i) तुल्यवत्सला (ii) सर्वत्र

II. (i) सुरभे: वचनं श्रुत्वा भृशं विस्मितस्याखण्डलस्यापि हृदयमद्रवत्।
(ii) सः आखण्डलः— “गच्छ वत्से! सर्वं भद्रं जायेत्।” इति कथयित्वा ताम् असान्त्वयत्।
III. (i) (क) अहम् (ii) (ग) जननी (iii) (ख) अचिरात् (iv) (ख) एतस्मिन्

21 अधोलिखितश्लोकान् पठित्वा तदाधारितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत—

5

विनिपातो न वः कश्चिद् दृश्यते त्रिदशाधिपः ।
अहं तु पुत्रं शोचामि, तेन रोदिमि कौशिक! ॥

I. एकपदेन उत्तरत-

(i) त्रिदशाधिपः कः अस्ति? (ii) कश्चित् कः न दृश्यते?

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत-

(i) सुरभिः पुत्रस्य चिन्तां कृत्वा किमर्थं रोदिति? (ii) सुरभिः कं वदति?

III. भाषिककार्यम्-

(i) 'सहायकः' इत्यर्थे अत्र किं पदं प्रयुक्तम्?

(क) कश्चित् (ख) कौशिकः (ग) विनिपातः (घ) दशाधिपः

(ii) 'त्रिदशाधिपः' इति पदं कस्य पदस्य विशेषणम् अस्ति?

(क) विनिपातस्य (ख) इन्द्रस्य (ग) शोचस्य (घ) अहम्

(iii) 'शोचामि' इति क्रियापदस्य कर्तृपदं किम्?

(क) विनिपातः (ख) कौशिकः (ग) अहम् (घ) तेन

(iv) 'कौशिक' पदं कस्मै प्रयुक्तम्?

(क) सुरभये (ख) पुत्राय (ग) इन्द्राय (घ) विनिपाताय

उत्तर - I. (i) इन्द्रः (ii) विनिपातः (सहायकः)

II. (i) सुरभिः चिन्तयति यत् कश्चित् न वः विनिपातः दृश्यते अतः सा पुत्रस्य चिन्तां कृत्वा रोदिति ।

(ii) सुरभिः कौशिकं (इन्द्रं) वदति ।

III. (i) (ग) विनिपातः (ii) (ख) इन्द्रस्य (iii) (ग) अहम् (iv) (ग) इन्द्राय

22 अधोलिखितश्लोकान् पठित्वा तदाधारितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत-

5

यदि पुत्रसहस्रं मे, सर्वत्र सममेव मे ।
दीनस्य तु सतः शक्र! पुत्रस्याभ्यधिका कृपा ॥

I. एकपदेन उत्तरत-

(i) सुरभे: कति पुत्राः सन्ति? (ii) पुत्राः सर्वत्र कीदृशाः सन्ति?

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत-

(i) सुरभिः इन्द्रं प्रति किं कथयति? (ii) शक्रः कः आसीत्?

III. भाषिककार्यम्-

(i) 'इन्द्र' इति पदस्य कः पर्यायः अत्र आगतः?

(क) शक्र (ख) पुत्र (ग) सतः (घ) सहस्रम्

(ii) 'मे' इति पदं कस्मै प्रयुक्तम्?

(क) सुरभये (ख) शक्राय (ग) इन्द्राय (घ) पुत्राय

(iii) 'दीनस्य पुत्रस्य' अनयोः पदयोः विशेषणपदं किम्?

- (क) दीनस्य (ख) पुत्रस्य (ग) दीनाय (घ) पुत्राय
 (iv) 'एकस्मिन् स्थाने' इति पदस्य विलोमपदम् अत्र किं प्रयुक्तम्?
 (क) सममेव (ख) सर्वत्र (ग) कृपा (घ) पुत्रसहस्रम्

उत्तर – I. (i) सहस्रम् (ii) समम्

II. (i) सुरभिः इन्द्रं प्रति कथयति— “हे शक्र! यदि मे पुत्रसहस्रं सर्वत्र मे सममेव, दीनस्य पुत्रस्य तु

अभ्यधिका कृपा सतः (अस्ति)।

(ii) शक्रः इन्द्रः आसीत्।

III. (i) (क) शक्र (ii) (क) सुरभये (iii) (क) दीनस्य (iv) (ख) सर्वत्र

23 अधोलिखितश्लोकान् पठित्वा तदाधारितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत-

5

अपत्येषु च सर्वेषु जननी तुल्यवत्सला ।
 पुत्रे दीने तु सा माता कृपार्द्रहृदया भवेत् ॥

I. एकपदेन उत्तरत-

(i) जननी कीदृशी भवति? (ii) सर्वेषु अपत्येषु जननी कीदृशी भवति?

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत-

जननी कीदृशं पुत्रं प्रति आर्द्रहृदया भवेत्?

III. भाषिककार्यम्-

(i) 'उदारहृदया' इति अर्थे कि पदम् अत्र प्रयुक्तम्?

(क) आर्द्रहृदया (ख) वत्सला (ग) कृपा (घ) तुल्या

(ii) 'दीने' इति विशेषणपदस्य किं विशेष्यपदं अत्र प्रयुक्तम्?

(क) तुल्यवत्सला (ख) पुत्रे (ग) भवेत् (घ) अपत्येषु

(iii) 'भवेत्' इति क्रियापदस्य कर्तृपदं किम्?

(क) जननी (ख) माता (ग) सा (घ) हृदया

(iv) 'जनकः' इति पदस्य विपर्ययपदं किं प्रयुक्तम्?

(क) माता (ख) जननी (ग) वत्सला (घ) भवेत्

उत्तर – I. (i) वत्सला (ii) तुल्यवत्सला

II. दीनं पुत्रं प्रति जननी कृपार्द्रहृदया भवेत्।

III. (i) (क) आर्द्रहृदया (ii) (ख) पुत्रे (iii) (ख) माता (iv) (ख) जननी

24 निम्नश्लोकान् पठित्वा तदाधारितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत-

1

आलस्यं हि मनुष्याणां शरीरस्थो महान् रिपुः ।
नास्त्युद्यमसमो बन्धुः कृत्वा यं नावसीदति ॥

I. एकपदेन उत्तरत-

- (i) अस्माकं महान् रिपुः कः अस्ति?
- (ii) आलस्यं कुत्र स्थितः अस्ति?

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत-

किं कृत्वा मनुष्यः न अवसीदति?

III. भाषिककार्यम्-

- (i) 'महान् रिपुः' अनयोः पदयोः विशेषणपदं किम्?
- (ii) 'अवसीदति' इति क्रियापदस्य कर्तृपदम् किम्?
- (iii) 'परिश्रमः' इत्यर्थे किं पदम् अत्र प्रयुक्तम्?
- (iv) 'उद्यमम्' इति पदस्य विपर्ययपदं पद्यांशे किमस्ति?

उत्तर - I. (i) आलस्यम् (ii) शरीरे

II. उद्यमं कृत्वा मनुष्यः न अवसीदति ।

III. (i) महान् (ii) मनुष्यः (iii) उद्यमः (iv) आलस्यम्

25 निम्नश्लोकान् पठित्वा तदाधारितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत-

5

गुणी गुणं वेति न वेत्ति निर्गुणो,
बली बलं वेति न वेत्ति निर्बलः ।
पिको वसन्तस्य गुणं न वायसः,
करी च सिंहस्य बलं न मूषकः ॥

I. एकपदेन उत्तरत-

- (i) कीदृशः जनः गुणं जानाति?
- (ii) कीदृशः जनः गुणं न जानाति?

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत-

पिकः किं जानाति वायसः च किं न?

III. निर्देशानुसारम् उत्तरत-

- (i) श्लोके 'जानाति' इति पदस्य पर्यायपदं किम् आगतम्?
- (ii) 'वेत्ति' इति क्रियापदस्य कर्तृपदं किम्?
- (iii) 'गजः' इत्यर्थे किं पदं पद्यांशे प्रयुक्तम्?
- (iv) 'निर्बलः' इति पदस्य विपर्ययपदं किम् अत्र प्रयुक्तम्

उत्तर – I. (i) गुणी (ii) निर्गुणः

II. पिकः वसन्तस्य गुणं जानाति वायसः च वसन्तस्य गुणं न जानाति ।

III. (i) वेत्ति (ii) गुणी (iii) करी (iv) बली

26 निम्नश्लोकान् पठित्वा तदाधारितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत-

5

निमित्तमुद्दिश्य हि यः प्रकुप्यति,

ध्रुवं स तस्यापगमे प्रसीदति ।

अकारणद्वेषि मनस्तु यस्य वै,

कथं जनस्तं परितोषयिष्यति ॥

I. एकपदेन उत्तरत-

(i) नरः किम् उद्दिश्य प्रकुप्यति

(ii) नरः कदा प्रसीदति

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत-

यस्य मनुष्यस्य मनः अकारणद्वेषि अस्ति किं सः कदापि परितोषयिष्यति

III. भाषिककार्यम्-

(i) 'यः' इति पदं पद्यांशे कस्मै प्रयुक्तम्

(ii) 'प्रकुप्यति' इति क्रियापदस्य कर्तृपदं किम्

(iii) 'सः' इति कर्तृपदस्य क्रियापदं किम्

(iv) 'सन्तुष्टं करिष्यति' इत्यर्थे किं पदं प्रयुक्तम्?

उत्तर – I. (i) निमित्तम् (ii) निमित्तापगमे

II. न । यस्य मनुष्यस्य मनः अकारणद्वेषि अस्ति तं जनः कदापि न परितोषयिष्यति ।

III. (i) नराय (ii) यः (iii) प्रसीदति (iv) परितोषयिष्यति

27 निम्नश्लोकान् पठित्वा तदाधारितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत-

5

उदीरितोऽर्थः पशुनापि गृह्यते,

हयाश्च नागाश्च वहन्ति बोधिताः ।

अनुकूलमप्यूहति पण्डितो जनः,

परेहिंगतज्ञानफला हि बुद्ध्यः ॥

I. एकपदेन उत्तरत-

- (i) उदीरितोऽर्थः केनापि गृह्यते?
- (ii) केऽपि बोधिताः वहन्ति?
- II. पूर्णवाक्येन उत्तरत—
बुद्ध्यः कीदृश्यः भवन्ति?
- III. भाषिककार्यम्—
  - (i) 'गृह्यते' इति क्रियापदस्य कर्तृपदं किम्?
  - (ii) 'विद्वान् जनः' इत्यर्थे किं पदं पद्यांशे प्रयुक्तम्?
  - (iii) 'अश्वा:' इति पदस्य पर्यायपदं पद्यांशे किम्?
  - (iv) 'उक्तम्' इति पदस्य विपर्ययपदं किम्?

उत्तर – I. (i) पशुना (ii) नाग-ह्याः
 II. बुद्ध्यः परेङ्गितज्ञानपफलाः हि भवन्ति।
 III. (i) अर्थः (ii) पण्डितोजनः (iii) ह्याः (iv) अनुकृतम्

28 निम्नश्लोकान् पठित्वा तदाधारितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत-

5

- क्रोधो हि शत्रुः प्रथमो नराणां,
देहस्थितो देहविनाशनाय।
यथास्थितः काष्ठगतो हि वहनि:,
स एव वह्निंहते शरीरम् ॥
- I. एकपदेन उत्तरत—
    - (i) नराणां प्रथमः शत्रुः कः?
    - (ii) क्रोधः कुत्र स्थितो भवति?
  - II. पूर्णवाक्येन उत्तरत—
कीदृशो आग्निः शरीराणि दहति?
  - III. भाषिककार्यम्—
    - (i) 'प्रथमः शत्रुः' अनयोः पदयोः विशेषणपदं किम्?
    - (ii) 'दहते' इति क्रियापदस्य कर्तृपदं किम्?
    - (iii) 'रक्षणाय' इति पदस्य विपर्ययपदं किम्?
    - (iv) 'रिपुः' इति पदस्य अर्थे किं पदं प्रयुक्तम्?

- उत्तर – I. (i) क्रोधः (ii) देहे
 II. क्रोधरूपाणि: शरीराणि दहति ।
 III. (i) प्रथमः (ii) वह्निः (iii) विनाशनाय (iv) शत्रुः

29 निम्नश्लोकान् पठित्वा तदाधारितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत-

5

मृगा मृगैः सङ्गमनुव्रजन्ति,
 गावश्च गोभिः तुरगास्तुरङ्गैः ।
 मूर्खाश्च मूर्खैः सुधियः सुधीभिः,
 समान-शील-व्यसनेषु सख्यम् ॥

- I. एकपदेन उत्तरत–
 (i) मृगाः कैनः सङ्गमनुव्रजन्ति?
 (ii) मूर्खैः सह के अनुव्रजन्ति?
 II. पूर्णवाक्येन उत्तरत–
 सख्यं कैषु भवति?
 III. भाषिककार्यम्–
 (i) ‘अनुव्रजन्ति’ इति क्रियापदस्य कर्ता कः?
 (क) मृगाः (ख) मृगैः (ग) सङ्गम् (घ) तुरङ्गैः
 (ii) ‘बुद्धिमन्तः’ इत्यर्थे किं पर्यायपदं प्रयुक्तम्?
 (क) सुधीभिः (ख) सुधियः (ग) गोभिः (घ) अनुव्रजन्ति
 (iii) ‘तुरगाः’ इति कर्तृपदस्य क्रियापदं किम्?
 (क) सङ्गम् (ख) अनुव्रजन्ति (ग) गोभिः (घ) तुरङ्गैः
 (iv) ‘सुधीभिः’ इति पदस्य विपर्ययपदं किम् प्रयुक्तम्?
 (क) मूर्खैः (ख) मूर्खाः (ग) सुधियः (घ) सख्यम्

- उत्तर – I. (i) मृगैः (ii) मूर्खाः
 II. सख्यं समान-शील-व्यसनेषु भवति?
 III. (i) (क) मृगाः (ii) (ख) सुधियः (iii) (ख) अनुव्रजन्ति (iv) (क) मूर्खैः

30 निम्नश्लोकान् पठित्वा तदाधारितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत-

5

सेवितव्यो महावृक्षः फलच्छायासमन्वितः ।
यदि दैवात् फलं नास्ति छाया केन निवार्यते ॥

I. एकपदेन उत्तरत-

- (i) कः सेवितव्यः?
- (ii) महावृक्षः कीदृशः भवति?

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत-

महावृक्षेषु कस्मात् फलं नास्ति तथापि किं न निवार्यते?

III. भाषिककार्यम्-

- (i) 'महान् वृक्षः' अत्र विशेष्यपदं किम्?
- (क) महान् (ख) वृक्षः (ग) महानः (घ) वृक्षा
- (ii) 'भाग्यवशात्' इत्यर्थे किं पदं प्रयुक्तम्?
- (क) छाया (ख) केन (ग) दैवात् (घ) फलम्
- (iii) 'सेवितव्यः' इति क्रियापदस्य कर्तृपदं किम्?
- (क) अस्माभिः (ख) महान् (ग) वृक्षः (घ) फलम्
- (iv) 'छाया केन निवार्यते' अत्र क्रियापदं किम्?
- (क) छायाम् (ख) छाया (ग) केन (घ) निवार्यते

उत्तर - I. (i) महावृक्षः (ii) फलच्छायासमन्वितः

II. महावृक्षेषु दैवात् फलं नास्ति तथापि छाया केनापि न निवार्यते ।

III. (i) (ख) वृक्षः (ii) (ग) दैवात् (iii) (क) अस्माभिः (iv) (घ) निवार्यते

31 निम्नश्लोकान् पठित्वा तदाधारितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत-

5

अमन्त्रमक्षरं नास्ति, नास्ति मूलमनौषधम् ।

अयोग्यः पुरुषः नास्ति योजकस्तत्र दुर्लभः ॥

I. एकपदेन उत्तरत-

- (i) अक्षरं कीदृशं न भवति?
- (ii) मूलं कीदृशं न भवति?

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत-

कीदृशः पुरुषः वास्तविकः पुरुषः न भवति?

III. भाषिककार्यम्-

- (i) 'अमन्त्रम् अक्षरम्' अनयोः पदयोः विशेषणपदं किम्?
- (क) अमन्त्रम् (ख) अक्षरम् (ग) अमन्त्रः (घ) अक्षरः
- (ii) 'अयोग्यः' इति पदस्य विशेष्यपदं किम्?
- (क) नास्ति (ख) पुरुषः (ग) दुर्लभः (घ) योजकः
- (iii) 'सुलभः' इति पदस्य विपर्यपदं पद्यांशे किमस्ति?

- (क) मूलम् (ख) अमन्त्रम् (ग) अनौषधम् (घ) दुर्लभः
 (iv) 'विद्यते' इति अर्थे पदांशे किं पदं प्रयुक्तम्
 (क) नास्ति (ख) अस्ति (ग) पुरुषः (घ) तत्र

उत्तर – I. (i) अमन्त्रम् (ii) अनौषधम्

II. अयोग्यः पुरुषः वास्तविकः पुरुषः न भवति ।

III. (i) (क) अमन्त्रम् (ii) (ख) पुरुषः (iii) (घ) दुर्लभः (iv) (ख) अस्ति

32 निम्नश्लोकान् पठित्वा तदाधारितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत-

5

सम्पत्तौ च विपत्तौ च महतामेकरूपता ।
 उदये सविता रक्तो रक्तश्चास्तमये तथा ॥

I. एकपदेन उत्तरत-

- (i) उदये सति सूर्यः कीदृशः भवति?
 (ii) अस्तमये च सवितुः वर्णः कीदृशः भवति?

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत-

महताम् एकरूपता कदा भवति?

III. भाषिककार्यम्-

- (i) 'संपत्तौ' इति पदस्य विपर्ययपदं पदांशे किमस्ति?
 (क) महताम् (ख) उदये (ग) विपत्तौ (घ) भवति
 (ii) श्लोके 'सूर्यः' इति पदस्य पर्याप्तपदं किम्?
 (क) रक्तः (ख) तथा (ग) सविता (घ) एकरूपता
 (iii) 'भवति' इति क्रियापदस्य कर्तृपदं किम्?
 (क) उदये (ख) अस्ते (ग) सविता (घ) तथा
 (iv) 'सविता' इति पदस्य विशेषणपदं पदांशे किम्?
 (क) महताम् (ख) अस्तमये (ग) उदये (घ) रक्तः

उत्तर – I. (i) रक्तः (ii) रक्तः:

II. महतां एकरूपता संपत्तौ च विपत्तौ च भवति ।

III. (i) (ग) विपत्तौ (ii) (ग) सविता (iii) (ग) सविता (iv) (घ) रक्तः:

33 निम्नश्लोकान् पठित्वा तदाधारितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत-

5

विचित्रे खलु संसारे नास्ति किञ्चन्निरर्थकम् ।

अश्वश्चेद् धावने वीरः भारस्य वहने खरः ॥

I. एकपदेन उत्तरत-

(i) संसारः कीदृशः अस्ति?

(ii) कुत्रि किञ्चिद् निरर्थकं न अस्ति?

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत-

अश्वः खरः च कीदृशौ वीरौ स्तः?

III. भाषिककार्यम्-

(i) 'संसारे' इति पदस्य विशेषणपदं किम्?

(क) विचित्रे (ख) खलु (ग) अश्वश्चेद् (घ) नास्ति

(ii) 'सार्थकम्' इति पदस्य विपर्ययपदं किमस्ति?

(क) किञ्चित् (ख) वीरः (ग) निरर्थकम् (घ) खरः

(iii) 'नास्ति' इति क्रियापदस्य कर्तृपदं किम्?

(क) संसारे (ख) निरर्थकम् (ग) विचित्रे (घ) खलु

(iv) 'वीरः' इति विशेषणपदस्य विशेषणपदं किम् अत्र प्रयुक्तम्?

(क) अश्वः/खरः (ख) धावने (ग) वहने (घ) भारस्य

उत्तर – I. (i) विचित्रः (ii) संसारे

II. अश्वः चेत् धावने वीरः अस्ति तर्हि भारस्य वहने खरः वीरः भवति ।

III. (i) (क) विचित्रे (ii) (ग) निरर्थकम् (iii) (ख) निरर्थकम् (iv) (क) अश्वः/खरः

वनस्य दृश्यम्। समीपे एवैका नदी अपि वहति। एकः सिंहः सुखेन विश्राम्यते तदैव एकः वानरः आगत्य तस्य पुच्छं धुनोति। कुद्धः सिंहः तं प्रहर्तुमिच्छति परं वानरस्तु कूर्दित्वा वृक्षमारुद्धः। तदैव अन्यस्मात् वृक्षात् अपरः वानरः सिंहस्य कर्णमाकृष्य पुनः वृक्षोपरि आरोहति। एवमेव वानराः वारं वारं सिंहं तुदन्ति। कुद्धः सिंहः इतस्ततः धावति, गजीति परं किमपि कर्तुमसमर्थः एव तिष्ठति। वानराः हसन्ति वृक्षोपरि च विविधाः पक्षिणः अपि सिंहस्य एतादृशीं दशां दृष्ट्वा हर्षमिश्रितं कलरवं कुर्वन्ति। निद्राभड्गदुःखेन वनराजः सन्नपि तुच्छजीवैः आत्मनः एतादृश्या दुरवस्थया श्रान्तः सर्वजन्तून् दृष्ट्वा पृच्छति-

I. एकपदेन उत्तरत-

- (i) कस्य समीपे एका नदी वहति?
- (ii) कः सिंहस्य पुच्छं धुनोति?

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत-

- (i) कुद्धः सिंहः किं करोति?
- (ii) पक्षिणः अपि सिंहस्य दशां दृष्ट्वा किं कुर्वन्ति?

III. भाषिककार्यम्-

- (i) 'तुदन्ति' इति क्रियापदस्य कर्तृपदं किम्?
- (ii) 'पक्षिणः' इति कर्तृपदस्य क्रियापदं किम्?
- (iii) 'कुद्धः सिंहः' अनयोः पदयोः विशेष्यपदं किम्?
- (iv) 'तस्य पुच्छं धुनोति' अत्र 'तस्य' पदं कस्मै प्रयुक्तम्?

उत्तर - I. (i) वनस्य (ii) वानरः

II. (i) कुद्धः सिंहः इतस्ततः धावति, गजीति परं किमपि कर्तुम् समर्थः एव न तिष्ठति।

(ii) पक्षिणः अपि सिंहस्य दशां दृष्ट्वा हर्षमिश्रितं कलरवं तुर्वन्ति।

III. (i) वानराः (ii) कुर्वन्ति (iii) सिंहः (iv) सिंहाय

सिंहः - (क्रोधेन गर्जन) भोः! अहं वनराजः, किं भर्य न जायते? किमर्थं मामेवं तुदन्ति सर्वे मिलित्वा?

एकः वानरः - यतः त्वं वनराजः भवितुं तु सर्वथाऽयोग्यः। राजा तु रक्षकः भवति, परं भवान् तु भक्षकः। अपि च स्वरक्षायामपि समर्थः नासि, तर्हि कथमस्मान् रक्षिष्यसि?

अन्यः वानरः - किं न श्रुता त्वया पञ्चतन्त्रोक्तिः?

I. एकपदेन उत्तरत-

- (i) कः कथयति 'अहं वनराजः अस्मि'?
- (ii) सिंह किं कुर्वन् अवदत्?

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत-

वानरः सिंहं किं कथयति?

III. भाषिककार्यम्-

- (i) 'पीडयन्ति' इति अर्थे किं पदं प्रयुक्तम्?

- (ii) 'भक्षकः' इति पदस्य विपर्ययपदं किं प्रयुक्तम्?
- (iii) 'त्वया' इति कर्तृपदस्य क्रियापदम् किम्?
- (iv) 'त्वं वनराजः भवितुं तु सर्वथा·योग्यः' अत्र 'त्वम्' पदं कस्मै प्रयुक्तम्?

उत्तर – I. (i) सिंहः (ii) गर्जनम्

II. वानरः सिंहं कथयति यत् त्वं तु वनराजः भवितुं तु सर्वथाऽयोग्यः। राजा तु रक्षकः भवति, परं भवान् तु भक्षकः।

III. (i) तुदन्ति (ii) रक्षकः (iii) श्रुता (iv) सिंहाय

36 अधोलिखितगद्यांशान्, नाट्यांशान्, पद्यांशान् च पठित्वा तदाधारितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत-

5

यो न रक्षति वित्रस्तान् पीड्यमानान्परैः सदा।

जन्तून् पार्थिवरूपेण स कृतान्तो न संशयः ॥

I. एकपदेन उत्तरत-

- (i) कीदृशान् जनान् राजा न रक्षति?
- (ii) जन्तवः कीदृशैः जनैः पीड्यन्ति?

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत-

कः कृतान्तः (यमराजः) भवति?

III. भाषिककार्यम्-

- (i) 'यमराजः' इत्यर्थे किं पदं प्रयुक्तम्?
- (ii) 'रक्षति' इति क्रियापदस्य कर्तृपदं किम्?
- (iii) 'जन्तून्' इति पदस्य विशेषणपदं किम्?
- (iv) 'सः कृतान्तो न संशयः' अत्र अव्ययपदं किम्?

उत्तर – I. (i) वित्रस्तान् (ii) परैः

II. यः राजा पार्थिवरूपेण वित्रस्तान् न रक्षति, सः कृतान्तः भवति।

III. (i) कृतान्तः (ii) यः (iii) वित्रस्तान् (iv) न

37 अधोलिखितगद्यांशान्, नाट्यांशान्, पद्यांशान् च पठित्वा तदाधारितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत-

5

काकः – आम् सत्यं कथितं त्वया— वस्तुतः वनराजः भवितुं तु अहमेव योग्यः।

पिकः – (उपहसन्) कथं त्वं योग्यः वनराजः भवितुं, यत्र तत्र का-का इति कर्कशध्वनिना

वातावरणमाकुलीकरोषि। न रूपं न ध्वनिरस्ति। कृष्णवर्णं, मेध्यामेध्यभक्षकं त्वां कथं वनराजं मन्यामहे वयम्?

काकः – अरे! अरे! किं जल्पसि? यदि अहं कृष्णवर्णः तर्हि त्वं किं गौराङ्गः? अपि च विस्मयति किं यत् मम

सत्यप्रियता तु जनानां कृते उदाहरणस्वरूपा-'अनूतं वदसि चेत् काकः दशेत्'- इति प्रकारेण। अस्माकं परिश्रमः

ऐक्यं च विश्वप्रथितम् अपि च काकचेष्टः विद्यार्थी एव आदर्शच्छात्रः मन्यते।

पिकः – अलम् अलम् अतिविकृत्थनेन। किं विस्मर्यते यत्-

I. एकपदेन उत्तरत—

- (i) अनृतं वदसि चेत् कः दशेत्?
  - (ii) कः वातावरणम् आकुलीकरोति?
- II. पूर्णवाक्येन उत्तरत—
- (i) काकः स्वविषये किं कथयति?
  - (ii) पिकस्य वर्णः कीदृशः भवति?

III. भाषिककार्यम्—

- (i) अस्मिन् नाट्यांशे विपर्ययपदं किम् अस्ति?
- (क) कृष्णवर्णः (ख) मेध्यामेध्यम् (ग) का-का (घ) ध्वनिः
- (ii) 'मम सत्यप्रियता...' अस्मिन् वाक्ये 'मम' पदं कस्मै प्रयुक्तम्?
- (क) पिकाय (ख) काकाय (ग) कर्कशाय (घ) कृष्णवर्णाय
- (iii) 'असत्यम्' इति अर्थे किं पदं नाट्यांशे प्रयुक्तम्?
- (क) अनृतम् (ख) वदसि (ग) चेत् (घ) दशेत्
- (iv) 'कथितम्' इति क्रियापदस्य कर्तृपदं किम्?
- (क) आम् (ख) सत्यम् (ग) त्वया (घ) पिकः

उत्तर – I. (i) काकः (ii) काकः

II. (i) काकः स्वविषये कथयति यत् अस्माकम् परिश्रमः ऐक्यं च विश्वप्रथितम्, अपि च काकचेष्टः

विद्यार्थी एव आदर्शच्छात्रः मन्यते ।

(ii) पिकस्य वर्णः कृष्णः भवति ।

III. (i) (ख) मेध्यामेध्यम् (ii) (ख) काकाय (iii) (क) अनृतम् (iv) (ग) त्वया

38 अधोलिखितगद्यांशान्, नाट्यांशान्, पद्यांशान् च पठित्वा तदाधारितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत—

5

काकः कृष्णः पिकः कृष्णः को भेदः पिककाकयोः ।

वसन्तसमये प्राप्ते काकः काकः पिकः पिकः ॥

I. एकपदेन उत्तरत—

- (i) काकस्य वर्णः कीदृशः भवति?
- (ii) पिकस्य वर्णः कीदृशः भवति?

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत—

पिककाकयोः भेदः कदा प्राप्यते?

III. भाषिककार्यम्—

- (i) 'पिके च काके च' अस्य पदस्य समस्तपदं किम्?
- (क) पिककाकयोः (ख) काकपिकयोः (ग) को (घ) कृष्णवर्णयोः
- (ii) 'आगमने' इति पदस्य पर्यायपदं पद्यांशे किं प्रयुक्तम्?
- (क) आगच्छते (ख) वसन्तसमये (ग) प्राप्ते (घ) भेदः
- (iii) 'श्वेतः' इति पदस्य विपर्ययपदं किम् आगतम्?
- (क) काकः (ख) पिकः (ग) कृष्णः (घ) भेदः

- (iv) अस्मिन् श्लोके क्रियापदं किम् प्रयुक्तम्?
 (क) वसन्ते (ख) समये (ग) प्राप्ते (घ) काकयोः

उत्तर – I. (i) कृष्णः (ii) कृष्णः

II. पिककाकयोः भेदः वसन्तसमये प्राप्यते ।

III. (i) (क) पिककाकयोः (ii) (ग) प्राप्ते (iii) (ग) कृष्णः (iv) (ग) प्राप्ते

39 अधोलिखितगद्यांशान्, नाट्यांशान्, पद्यांशान् च पठित्वा तदाधारितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत-

5

काकः – रे परभृत! अहं यदि तव सन्ततिं न पालयामि तर्हि कुत्र स्युः पिकाः? अतः अहम् एव करुणापरः पक्षिसप्तमाट् काकः ।

गजः – समीपतः एवागच्छन् अरे! अरे! सर्वा वार्ता शृण्वन्नेवाहम् अत्रागच्छम् । अहं विशालकायः, बलशाली, पराक्रमी च । सिंहः वा स्यात् अथवा अन्यः कोऽपि । वन्यपशून् तु तुदन्तं जन्तुमहं स्वशुण्डेन पोथयित्वा मारयिष्यामि । किमन्यः कोऽप्यस्ति एतादृशः पराक्रमी । अतः अहमेव योग्यः वनराजपदाय ।

वानरः – अरे! अरे! एवं वा (शीघ्रमेव गजस्यापि पुच्छं विघ्न्य वृक्षोपरि आरोहति ।)

I. एकपदेन उत्तरत-

(i) काकः कस्य सन्ततिं पालयति

(ii) करुणापरः पक्षिसप्तमाट् कः

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत-

वानरः किं कृत्वा वृक्षोपरि आरोहति

III. भाषिककार्यम्–

(i) 'सर्वा वार्ताम्' अत्र विशेष्यपदं किं प्रयुक्तम्

(क) सर्वाम् (ख) सर्वा: (ग) वार्ताम् (घ) वार्ताः

(ii) 'अहमेव योग्यः' अत्र 'अहम्' पदं कस्मै प्रयुक्तम्

(क) काकाय (ख) पिकाय (ग) गजाय (घ) सिंहाय

(iii) 'पालयामि' इति क्रियापदस्य कर्तृपदं किम्

(क) तव (ख) अहम् (ग) संतति (घ) पिकः

(iv) 'वानरः' इति कर्तृपदस्य क्रियापदम् किम्

(क) आरोहति (ख) अगच्छम् (ग) परभृत् (घ) मारिष्यामि

उत्तर – I. (i) पिकस्य (ii) काकः

II. वानरः गजस्य पुच्छं विघूय वृक्षस्योपरि आरोहति ।

III. (i) (ग) वार्ताम् (ii) (ग) गजाय (iii) (ख) अहम् (iv) (क) आरोहति

40 अधोलिखितगद्यांशान्, नाट्यांशान्, पद्यांशान् च पठित्वा तदाधारितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत-

5

(गजः तं वृक्षमेव स्वशुण्डेन आलोडयितुमिच्छति परं वानरस्तु कूर्दित्वा अन्यं वृक्षमारोहति । एवं गजं वृक्षात् वृक्षं प्रति धावन्तं दृष्ट्वा सिंहः अपि हसति वदति च ।)

सिंहः – भोः गज! मामप्येवमेवातुदन् एते वानराः ।

वानरः – एतस्मादेव तु कथयामि यदहमेव योग्यः वनराजपदाय येन विशालकायं पराक्रमिणं, भयंकरं चापि सिंहं गजं वा पराजेतुं समर्था अस्माकं जातिः । अतः वन्यजन्तूनां रक्षायै वयमेव क्षमाः ।

(एतत्सर्वं श्रुत्वा नदीमध्यः एकः बकः)

बकः – अरे! अरे! मां विहाय कथमन्यः कोऽपि राजा भवितुमहीति अहं तु शीतले जले बहुकालपर्यन्तम् अविचलः ध्यानमग्नः स्थितप्रज्ञ इव स्थित्वा सर्वेषां रक्षायाः उपायान् चिन्तयिष्यामि, योजनां निर्भयं च स्वसभायां विविधपदमलंकुर्वाणैः जन्तुभिश्च मिलित्वा रक्षोपायान् क्रियान्वितान् कारयिष्यामि अतः अहमेव वनराजपदप्राप्तये योग्यः ।

मयूरः – (वृक्षोपरितः साट्टहासपूर्वकम्) विरम विरम आत्मश्लाघायाः किं न जानासि यत्–

I. एकपदेन उत्तरत–

(i) गजः वृक्षं केन आलोडयितुमिच्छति?

(ii) वानरः कथम् अन्यं वृक्षमारोहति?

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत–

(i) बकः कुत्र स्थित्वा सर्वेषां रक्षायाः उपायान् चिन्तयिष्यति?

(ii) सिंहः किं दृष्ट्वा हसति?

III. भाषिककार्यम्–

(i) 'स्थिता प्रज्ञा यस्य सः' अस्य पदस्य समस्तपदं किम्?

(क) स्थिताप्रज्ञा (ख) स्थितप्रज्ञः (ग) स्थितप्रज्ञाः (घ) स्थितम् प्रज्ञं

(ii) 'आकर्ष' इति पदस्य पर्यायपदं किम्?

(क) रक्षायै (ख) विहाय (ग) श्रुत्वा (घ) निर्भय

(iii) 'शीतले जले' अत्र विशेषणपदं किम्?

(क) शीतले (ख) जले (ग) शीतलजले (घ) शीतलजलम्

(iv) 'अयोग्यः' इति पदस्य विपर्ययपदं किम्?

(क) वानरः (ख) योग्यः (ग) रक्षायै (घ) भयंकरः

- उत्तर – I. (i) स्वशुण्डेन (ii) कूर्दित्वा
 II. सिंहः गजं वृक्षात् वृक्षं प्रति धावन्तं दृष्ट्वा हसति ।
 III. (i) (ख) स्थितप्रज्ञः (ii) (ग) श्रुत्वा (iii) (क) शीतले (iv) (ख) योग्यः

41 अधोलिखितगद्यांशान्, नाट्यांशान्, पद्यांशान् च पठित्वा तदाधारितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत-

5

- यदि न स्पान्नरपतिः सम्यड्नेता ततः प्रजा ।
 अकर्णधारा जलधौ विप्लवेतेह नौरिव ॥
- I. एकपदेन उत्तरत–
 (i) नेता कीदृशः भवेत्?
 (ii) प्रजा कीदृशे जलधौ निमज्जति?
- II. पूर्णवाक्येन उत्तरत–
 प्रजा कुत्र कीदृशम् इव च निमज्जति?
- III. भाषिककार्यम्–
 (i) ‘राजा’ इति अर्थे किं पदं प्रयुक्तम्?
 (क) अकर्णधारा (ख) नरपतिः (ग) सम्यक् (घ) जलधौ
 (ii) ‘प्रजा’ इति पदस्य विपर्ययपदं किं प्रयुक्तम्?
 (क) नरपतिः (ख) नौरिव (ग) ततः (घ) जलधौ
 (iii) ‘नौका’ इति पदस्य कृते किं पदम् प्रयुक्तम्?
 (क) नाविव (ख) नौरिव (ग) नौः (घ) नौ
 (iv) ‘सागरे’ इति पदस्य पर्यायपदं किम्?
 (क) जलधौ (ख) ततः (ग) प्रजा (घ) अकर्णधारा

- उत्तर – I. (i) सम्यक् (ii) अकर्णधारा
 II. प्रजा कर्णौ यावत् जलयुक्ते जलधौ विप्लवन्ती नौकाः इव संसारसागरे निमज्जति ।
 III. (i) (ख) नरपतिः (ii) (क) नरपतिः (iii) (ग) नौः (iv) (क) जलधौ

42 अधोलिखितगद्यांशान्, नाट्यांशान्, पद्यांशान् च पठित्वा तदाधारितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत-

5

- मूरूः – को न जानाति तव ध्यानावस्थाम् । ‘स्थितप्रज्ञ’ इति व्याजेन वराकान् मीनान् छलेन अधिगृह्य क्रूरतया भक्षयसि । धिक् त्वाम् । तव कारणात् तु सर्वं पक्षिकुलमेवावमानितं जातम् ।
- वानरः – (सर्गर्वम्) अतएव कथयामि यत् अहमेव योग्यः वनराजपदाय । शीघ्रमेव मम राज्याभिषेकाय तत्परः

भवन्तु सर्वे वन्यजीवाः ।

मयूरः – अरे वानर! तूष्णीं भव । कथं त्वं योग्यः वनराजपदाय? पश्यतु पश्यतु मम शिरसि राजमुकुटमिव शिखां स्थापयता विधात्रा एवाहं पक्षिराजः कृतः अतः वने निवसन्तं माम् वनराजरूपेणापि द्रष्टुं सज्जाः भवन्तु अधुना यतः कथं कोऽप्यन्यः विधातुः निर्णयम् अन्यथाकर्तुं क्षमः ।

काकः – (सव्यङ्ग्यम्) अरे अहिभुकः । नृत्यातिरिक्तं का तव विशेषता यत् त्वां वनराजपदाय योग्यं मन्यामहे वयम् ।

मयूरः – यतः मम नृत्यं तु प्रकृतेः आराधना । पश्य! पश्य! मम पिच्छानामपूर्वं सौन्दर्यम् (पिच्छानुदधाट्य नृत्यमुद्रायां स्थितः सन्) न कोऽपि त्रैलोक्ये मत्सदृशः सुन्दरः । वन्यजन्तूनामुपरि आक्रमणं कर्तारं तु अहं स्वसौन्दर्येण नृत्येन च आकर्षितं कृत्वा वनात् बहिष्करिष्यामि । अतः अहमेव योग्यः वनराजपदाय ।

I. एकपदेन उत्तरत-

- (i) 'को न जानाति तव ध्यानावस्थाम्' इति कः कथयति?
- (ii) केषां सौन्दर्यम् अपूर्वम् अस्ति?

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत-

वराकान् मीनान् कः कथं च भक्षयति?

III. भाषिककार्यम्-

- (i) 'अहिं भुड्कते' इति पदस्य अर्थे किं पदम् अत्र प्रयुक्तम्?
- (ii) 'वराकान्' इति विशेषणपदस्य विशेष्यपदं किम्?
- (iii) 'धिक् त्वाम्' अत्र 'त्वाम्' पदं कस्मै प्रयुक्तम्?
- (iv) 'बहिष्करिष्यामि' इति क्रियापदस्य कर्तृपदं किम्?

उत्तर – I. (i) मयूरः (ii) पिच्छानाम्

II. वराकान् मीनान् बकः क्रूरतया भक्षयति ।

III. (i) अहिभुक् (ii) मीनान् (iii) बकाय (iv) अहम्

43 अधोलिखितगद्यांशान्, नाट्यांशान्, पद्यांशान् च पठित्वा तदाधारितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत-

5

(एतस्मिन्नेव काले व्याघ्रचित्रकौ अपि नदीजलं पातुमागतौ एतं विवादं शृणुतः वदतः च)

व्याघ्रचित्रकौ – अरे किं वनराजपदाय सुपात्रं चीयते? एतदर्थं तु आवामेव योग्यौ । यस्य कस्यापि चयनं कुर्वन्तु सर्वसम्मत्या ।

सिंहः – तूष्णीं भव भोः । युवामपि मत्सदृशौ भक्षकौ न तु रक्षकौ । एते वन्यजीवाः भक्षकं रक्षकपदयोग्यं न मन्यन्ते अतएव विचारविमर्शः प्रचलति ।

बकः – सर्वथा सम्यगुक्तम् सिंहमहोदयेन । वस्तुतः एव सिंहेन बहुकालपर्यन्तं शासनं कृतम् परमधुना तु कोऽपि पक्षी एव राजेति निश्चेतव्यम् अत्र तु संशीतिलेशस्यापि अवकाशः एव नास्ति ।

I. एकपदेन उत्तरत-

- (i) नदीजलं पातुं कौ आगतौ?
- (ii) केन बहुकालपर्यन्तं शासनं कृतम्?

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत-

- (i) सिंहः व्याघ्रचित्रकौ किं कथयति?
- (ii) बकस्य अनुसारेण कः 'राजा' इति निश्चेतव्यम्?

III. भाषिककार्यम्-

- (i) 'भक्षकौ' इति पदस्य विपर्ययपदं किम्?

- (ii) 'रक्षकौ' इति पदस्य विशेष्यपदं किम्?
- (iii) 'सम्प्रति' इति पदस्य पर्यायपदं किम्?
- (iv) नाट्यांशे 'मन्यन्ते' इत्यस्य क्रियापदस्य कर्तृपदं किम्?

उत्तर – I. (i) व्याघ्रचित्रकौ (ii) सिंहेन
 II. (i) सिंह व्याघ्रचित्रकौ कथयति यत् युवामपि मत्सदृशौ भक्षकौ न तु रक्षकौ । एते वन्यजीवाः भक्षकं रक्षकपदयोग्यं न मन्यन्ते अतएव विचारविमर्शः प्रचलति ।
 (ii) बकस्य अनुसारेण कोऽपि पक्षी एव 'राजा' इति निश्चतेव्यम् ।
 III. (i) रक्षकौ (ii) युवाम् (iii) अधुना (iv) वन्यजीवाः

44 अधोलिखितगद्यांशान्, नाट्यांशान्, पद्यांशान् च पठित्वा तदाधारितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत-

5

सर्वे पक्षिणः – (उच्चैः) – आम् आम्- कश्चित् खगः एव वनराजः भविष्यति इति ।
 (परं कश्चिदपि खगः आत्मानं विना नान्यं कमपि अस्मै पदाय योग्यं चिन्तयन्ति तर्हि कथं निर्णयः भवेत् तदा तैः सर्वैः गहननिद्रायां निश्चिन्तं स्वपन्तम् उलूकं वीक्ष्य विचारितम् यदेषः आत्मश्लाघाहीनः पदनिर्लिप्तः उलूको एवास्माकं राजा भविष्यति । परस्परमादिशन्ति च तदानीयन्तां नृपाभिषेकसम्बन्धिनः सम्भाराः इति ।)
 सर्वे पक्षिणः सज्जायै गन्तुमिच्छन्ति तर्हि अनायास एव—
 काकः – (अट्टहासपूर्णे स्वरेण)–सर्वथा अयुक्तमेतत् यन्मयूर- हंस- कोकिल-चक्रवाक-शुक-सारसादिषु पक्षिप्रधानेषु विद्यमानेषु दिवान्धस्यास्य करालवक्त्रस्याभिषेकार्थं सर्वे सज्जाः । पूर्णं दिनं यावत् निद्रायमाणः एषः कथमस्मान् रक्षिष्यति । वस्तुतस्तु ।

- I. एकपदेन उत्तरत—
 (i) सर्वे पक्षिणः किमर्थं गन्तुम् इच्छन्ति?
 (ii) गहननिद्रायां कः स्वपिति?

- II. पूर्णवाक्येन उत्तरत—
 काकः अट्टहासपूर्णे स्वरेण किं वदति?
 III. भाषिककार्यम्—
 (i) नाट्यांशे 'पक्षी' इत्यस्य पदस्य कः पर्याय आगतः?
 (ii) 'सर्वे पक्षिणः' अत्र विशेष्यपदं किं प्रयुक्तम्?
 (iii) 'रक्षिष्यति' इति क्रियापदस्य कर्तृपदं किम्?
 (iv) 'नीचैः' इति पदस्य विपर्ययपदं किम् अत्र प्रयुक्तम्?

उत्तर – I. (i) सज्जायै (ii) उलूकः

II. काकः अट्टहासपूर्णे स्वरेण वदति—“सर्वथा उपयुक्तमेतत् यत् मयूर-हंस-कोकिल .....

रक्षिष्यति?”

III. (i) खगः (ii) पक्षिणः (iii) एषः (iv) उच्चैः

45 अधोलिखितगद्यांशान्, नाट्यांशान्, पद्यांशान् च पठित्वा तदाधारितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत-

5

स्वभावरौद्रमत्युग्रं क्रूरप्रियवादिनम् ।
 उलूकं नृपतिं कृत्वा का नु सिद्धिभविष्यति ॥
 I. एकपदेन उत्तरत—

- (i) अतिरौद्रः कस्य स्वभावः भवति?
- (ii) अतिवूरः कः अस्ति?

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत-

काकः उलूकस्य विषये किं कथयति?

III. भाषिककार्यम्-

- (i) 'प्रियवादिनम्' इति पदस्य विपर्ययपदं किम्?
- (क) अत्युग्रम् (ख) कूरम् (ग) अप्रियवादिनम् (घ) रौद्रम्
- (ii) 'सफलता' इत्यर्थे किं पदं प्रयुक्तम्?
- (क) कूरम् (ख) सिद्धिः (ग) उग्रम् (घ) स्वभावः
- (iii) 'अत्युग्रम् उलूकम्' अनयोः पदयोः विशेषणपदं किम्?
- (क) अति (ख) उग्रम् (ग) अत्युग्रम् (घ) उलूकम्
- (iv) 'राजानम्' इति पदस्य पर्यायपदं किम्?
- (क) नृपतिम् (ख) नृपः (ग) नृपतिः (घ) नु

उत्तर - I. (i) उलूकस्य (ii) उलूकः

II. काकः उलूकस्य विषये कथयति यत् इमं भयङ्करस्वभावम्, अतीव क्रोधिनम्, निर्दयम्,

अप्रियवादिनम् च उलूकं नृपं कृत्वा भवतां सर्वेषाम् कः लाभः भविष्यति अर्थात् कश्चिदपि न ।

III. (i) (ग) अप्रियवादिनम् (ii) (ख) सिद्धिः (iii) (ग) अत्युग्रम् (iv) (क) नृपतिम्

46 अद्योलिखितगद्यांशान्, नाट्यांशान्, पद्यांशान् च पठित्वा तदाधारितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत-

5

(ततः प्रविशति प्रकृतिमाता)

(सस्नेहम्) भोः भोः प्राणिनः । यूयं सर्वे एव मे सन्ततिः । कथं मिथः कलहं कुर्वन्ति? वस्तुतः सर्वे वन्यजीविनः अन्योन्याश्रिताः । सदैव स्मरत

ददाति प्रतिगृह्णाति, गुह्यमाख्याति पृच्छति ।

भुडक्ते योजयते चैव षड्विदं प्रीतिलक्षणम् ॥

सर्वे प्राणिनः - (समवेतस्वरेण) मातः! कथयति तु भवती सर्वथा सम्यक् परं वयं भवतीं न जानीमः । भवत्या: परिचयः कः?

प्रकृतिमाता - अहं प्रकृतिः युष्माकं सर्वेषां जननी । यूयं सर्वे एव मे प्रियाः । सर्वेषामेव मत्कृते महत्त्वं विद्यते यथासमयम् न तावत् कलहेन समयं वृथा यापयन्तु अपितु मिलित्वा एव मोदध्वं जीवनं च रसमयं कुरुध्वम् । तद्यथा कथेतम्-

प्रजासुखे सुखं राज्ञः, प्रजानां च हिते हितम् ।

नात्मप्रियं हितं राज्ञः, प्रजानां तु प्रियं हितम् ॥

अपि च-

अगाधजलसञ्चारी न गर्वं याति रोहितः ।

अङ्गुष्ठोदकमात्रेण शफरी फुर्फुरायते ॥

अतः भवन्तः सर्वेषां शफरीवत् एकैकस्य गुणस्य चर्चा विहाय मिलित्वा प्रकृतिसौन्दर्याय वनरक्षायै च प्रयतन्ताम् ।

सर्वे प्रकृतिमातरं प्रणमन्ति मिलित्वा दृढसंकल्पपूर्वकं च गायन्ति-

I. एकपदेन उत्तरत-

- (i) सर्वेषां प्राणिनां माता का?
- (ii) सर्वे प्राणिनः परस्परं किं कुर्वन्ति?

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत-

- (i) प्रकृतिमाता किं कथयति?
- (ii) वस्तुतः सर्वे वन्यजीविनः कीदृशाः सन्ति?

III. भाषिककार्यम्-

- (i) 'स्नेहेन सहितम्' इत्यर्थे किं पदं प्रयुक्तम्?
- (क) प्राणिनः (ख) सस्नेहम् (ग) सस्नेहेन (घ) सन्ततिः

- (ii) 'माता' इति पदस्य पर्यायपदं किं प्रयुक्तम्?
- (क) मिथः (ख) जननी (ग) प्रिया: (घ) प्रकृतिमाता
- (iii) 'युष्माकम् सर्वेषां जननी' अत्र 'जननी' इति पदं कस्यै प्रयुक्तम्?
- (क) सन्तते: (ख) प्रकृतिमात्रे (ग) प्राणिने (घ) सर्वेभ्यः
- (iv) 'अहितम्' इति पदस्य विपर्ययपदम् अत्र किमस्ति?
- (क) हिते (ख) हितम् (ग) राजः (घ) प्रियम्

उत्तर – I. (i) प्रकृतिमाता (ii) कलहम्
 II. (i) प्रकृतिमाता कथयति यत् सर्वेषामेव महत्वं विद्यते यथासमयं न तावत् कलहेन समयं वृथा यापयन्तु अपितु मिलित्वा एव मोदध्वं जीवनं च रसमयं कुरुध्वम्।
 (ii) वस्तुतः सर्वे वन्यजीविनः अन्योन्याश्रिताः सन्ति।
 III. (i) (ख) सस्नेहम् (ii) (ख) जननी (iii) (ख) प्रकृतिमात्रे (iv) (ख) हितम्

47 अधोलिखितगद्यांशान्, नाट्यांशान्, पद्यांशान् च पठित्वा तदाधारितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत-

5

- ददाति प्रतिगृहणाति, गुह्यमाख्याति पृच्छति ।
 भुड्कते योजयते चैव षड्विधं प्रीतिलक्षणम् ॥
- I. एकपदेन उत्तरत–
    - (i) प्रीतिलक्षणम् कति सन्ति?
    - (ii) 'गुह्यमाख्याति' इति कतमः गुणः अस्ति?
  - II. पूर्णवाक्येन उत्तरत–
 प्रीतिलक्षणं कति सन्ति? नामानि लिखत ।
  - III. भाषिककार्यम्–
    - (i) 'प्रतिगृहणाति' इति पदस्य विपर्ययपदं पद्याशे किमस्ति?
    - (क) गुह्यम् (ख) आख्याति (ग) ददाति (घ) पृच्छति
    - (ii) 'खादति' इत्यर्थे पद्यांशे किं पदं प्रयुक्तम्?
    - (क) पृच्छति (ख) भुड्कते (ग) ददाति (घ) पिबति
    - (iii) श्लोके एकम् अव्ययपदं किम्?
    - (क) योजयते (ख) पृच्छति (ग) एव (घ) भुड्कते
    - (iv) 'गुह्यमाख्याति' इति क्रियापदस्य कर्तृपदं किम्?
    - (क) मित्रम् (ख) प्रीति (ग) लक्षणम् (घ) प्रीतिलक्षणम्

उत्तर – I. (i) षट् (ii) तृतीयः
 II. प्रीतिलक्षणम् षड्विधं सन्ति–ददाति, प्रतिगृहणाति, गुह्यमाख्याति, पृच्छति, भुड्कते, योजयते च ।
 III. (i) (ग) ददाति (ii) (ख) भुड्कते (iii) (ग) एव (iv) (ख) प्रीतिः

प्रजासुखे सुखं राज्ञः, प्रजानां च हिते हितम् ।
नात्मप्रियं हितं राज्ञः, प्रजानां तु प्रियं हितम् ॥

I. एकपदेन उत्तरत-

- (i) राज्ञः सुखं कस्मिन् भवति?
- (ii) प्रजानां हिते कस्य हितं भवति?

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत-

राज्ञः किं अप्रियं किञ्च किं प्रियं भवति?

III. भाषिककार्यम्-

- (i) 'प्रियं हितम्' अत्र विशेषणपदं किम्?
- (क) प्रियम् (ख) हितम् (ग) प्रियहितं (घ) हितः
- (ii) श्लोके 'नृपस्य' इत्यस्य पदस्य अर्थे किं पदम् आगतम्?
- (क) प्रजा (ख) प्रजासुखे (ग) राज्ञः (घ) आत्मसुखम्
- (iii) 'अहितम्' इति पदस्य विपर्ययपदं किम्?
- (क) हितकारि (ख) हितम् (ग) हिते (घ) हितः
- (iv) 'नृपस्य' इति पदस्य पर्यायपदं किम्?
- (क) सुखस्य (ख) राज्ञः (ग) प्रियस्य (घ) हितस्य

उत्तर - I. (i) प्रजासुखे (ii) राज्ञः

II. राज्ञः आत्महितं प्रियं न भवति, प्रजानां तु हितं हि तस्य प्रियं भवति ।

III. (i) (क) प्रियम् (ii) (ग) राज्ञः (iii) (ख) हितम् (iv) (ख) राज्ञः

अगाधजलसञ्चारी न गर्वं याति रोहितः ।
अङ्गुष्ठोदकमात्रेण शफरी फुर्फुरायते ॥

I. एकपदेन उत्तरत-

- (i) कः मत्स्यः गर्वं न करोति?
- (ii) कः मत्स्यः फुर्फुरायते?

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत-

- (i) शफरी मत्स्यः कीदृशो जले फुर्फुरायते?
- (ii) रोहितः मत्स्यः कुत्र गर्वं न करोति?

III. भाषिककार्यम्-

- (i) 'रोहितः' इति कर्तृपदस्य क्रियापदं किम्?
- (ii) 'अङ्गुष्ठः उदकः' अत्र विशेषणपदं किम्?

- (iii) 'फुर्कुरायते' इति क्रियापदस्य कर्तृपदं किम्?
 (iv) 'आयाति' इति पदस्य विपर्ययपदं किम्?

उत्तर – I. (i) रोहितः (ii) शफरी

- II. (i) शफरी मत्स्यः अङ्गुष्ठोदकमात्रे जले फुर्कुरायते ।
 (ii) रोहितः मत्स्यः अगाधजलसञ्चारी अपि गर्वं न करोति ।
 III. (i) याति (ii) अङ्गुष्ठः (iii) शफरी (iv) याति

50 अधोलिखितगद्यांशान्, नाट्यांशान्, पद्यांशान् च पठित्वा तदाधारितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत-

5

प्राणिनां जायते हानिः परस्परविवादतः ।
 अन्योन्यसहयोगेन लाभस्तेषां प्रजायते ॥

I. एकपदेन उत्तरत-

- (i) परस्परविवादतः किं भवति?

- (ii) केषां हानिः भवति?

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत-

प्राणिनां लाभः कदा भवति?

III. भाषिककार्यम्-

- (i) 'जायते' इति क्रियापदस्य कर्तृपदं किम्?

- (ii) 'लाभः' इति कर्तृपदस्य क्रियापदं किम्?

- (iii) 'हानिः' इति पदस्य विपर्ययपदं किम्?

- (iv) 'अन्योन्यः' इति पदस्य पर्यायपदं किम् अत्र प्रयुक्तम्?

उत्तर – I. (i) हानिः (ii) प्राणिनाम्

II. अन्योन्यसहयोगेन प्राणिनां लाभः जायते ।

III. (i) हानिः (ii) प्रजायते (iii) लाभः (iv) परस्पर

51 निम्नगद्यांशान् श्लोकात्त्वं पठित्वा तदाधारितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत-

5

कश्चन निर्धनो जनः भूरि परिश्रम्य किञ्चिद् वित्तमुपार्जितवान् । तेन वित्तेन स्वपुत्रम् एकस्मिन् महाविद्यालये प्रवेशं दापयितुं सफलो जातः । तत्तनयः तत्रैव छात्रावासे निवसन् अध्ययने संलग्नः समभूत् । एकदा स पिता तनूजस्य रुणतामाकर्ण्य व्याकुलो जातः पुत्रं द्रष्टुं च प्रस्थितः । परमर्थकाशर्येन पीडितः स बसयानं विहाय पदातिरेव प्राचलत् ।

पदातिक्रमेण संचलन् सायं समयेऽप्यसौ गन्तव्याद् दूरे आसीत् । ‘निशान्धकारे प्रसृते विजने प्रदेशे पदयात्रा न शुभावहा ।’ एवं विचार्य स पाश्वस्थिते ग्रामे रात्रिनिवासं कर्तुं किञ्चिद् गृहस्थमुपागतः । करुणापरो गृही तस्मै आश्रयं प्रायच्छत् ।

I. एकपदेन उत्तरत-

- (i) कीदृशः जनः परिश्रमं कृत्वा धनमर्जितवान्?
- (ii) सः कं महाविद्यालये प्रवेशं दापयितुं सफलः जातः?

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत-

- (i) रात्रिनिवासं कर्तुं सः कुत्र उपागतः?
- (ii) किं विहाय सः पदातिरेव प्राचलत्?

III. भाषिककार्यम्-

- (i) ‘निर्धनः जनः’ अत्र विशेषणपदं किम्?
- (ii) ‘उपार्जितवान्’ इति क्रियापदस्य कर्तृपदं किम्?
- (iii) ‘पिता’ इति कर्तृपदस्य क्रियापदं किमस्ति?
- (iv) ‘धनम्’ इत्यस्य पदस्य कः पर्यायः अत्र प्रयुक्तः?

उत्तर – I. (i) निर्धनः (ii) स्वपुत्रम्

II. (i) सः पाश्वस्थिते ग्रामे रात्रिनिवासम् कर्तुं किञ्चित् गृहस्थमुपागतः ।

(ii) सः बसयानं विहाय पदातिरेव प्राचलत् ।

III. (i) निर्धनः (ii) जनः (iii) प्रस्थितः (iv) वित्तम्

52 निम्नगद्यांशान् श्लोकाङ्ग पठित्वा तदाधारितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत-

5

विचित्रा दैवगतिः । तस्यामेव रात्रौ तस्मिन् गृहे कश्चन चौरः गृहाभ्यन्तरं प्रविष्टः । तत्र निहितामेकां मञ्जूषाम् आदाय पलायितः । चौरस्य पादध्वनिना प्रबुद्धोऽतिथिः चौरशङ्कया तमन्वधावत् अगृहणाच्च, परं विचित्रमघटत् । चौरः एव उच्चैः क्रोशितुमारभत् “चौरोऽयं चौरोऽयम्” इति । तस्य तारस्वरेण प्रबुद्धाः ग्रामवासिनः स्वगृहाद् निष्कर्म्य तत्रागच्छन् वराकमतिथिमेव च चौरं मत्वाऽभर्त्सर्यन् । यद्यपि ग्रामस्य आरक्षी एव चौर आसीत् । तत्क्षणमेव रक्षापुरुषः तम् अतिथिं चौरोऽयम् इति प्रख्याप्य कारागृहे प्राक्षिपत् ।

I. एकपदेन उत्तरत-

- (i) गृहाभ्यन्तरं कः प्रविष्टः?
- (ii) अतिथिः केन प्रबुद्धः?

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत-

- (i) ग्रामवासिनः किम् अकुर्वन्?
- (ii) वस्तुतः चौरः कः आसीत्?

III. भाषिककार्यम्-

- (i) ‘विचित्रा दैवगतिः’ अत्र विशेषणपदं किम्?
- (ii) ‘प्रविष्टः’ इति क्रियापदस्य कर्तृपदं किम्?
- (iii) ‘दिवसे’ इति पदस्य विपर्ययपदं किम् प्रयुक्तम्?
- (iv) ‘उच्चस्वरेण’ इति पदस्य पर्यायपदं किम्?

- उत्तर – I. (i) चौरः (ii) पादधनिना
 II. (i) नरस्य तारस्वरेण प्रबुद्धाः ग्रामवासिनः स्वगृहात् निष्कम्य तत्रागच्छन् वराकमतिथिमेव च
 चौरं मत्वा अभर्त्स्यन्।
 (ii) वस्तुतः ग्रामस्य आरक्षी एव चौरः आसीत्।
 III. (i) विचित्रा (ii) चौरः (iii) रात्रौ (iv) तारस्वरेण

53 निम्नगद्यांशान् श्लोकाङ्ग पठित्वा तदाधारितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत-

5

अग्रिमे दिने स आरक्षी चौर्याभियोगे तं न्यायालयं नीतवान्। न्यायाधीशो बंकिमचन्द्रः उभाभ्यां पृथक्-पृथक् विवरणं श्रुतवान्। सर्वं वृत्तमवगत्य स तं निर्देषम् अमन्यत आरक्षिणं च दोषभाजनम्। किन्तु प्रमाणाभावात् स निर्णेतुं नाशक्लोत्। ततोऽसौ तौ अग्रिमे दिने उपस्थातुम् आदिष्टवान्। अन्येद्युः तौ न्यायालये स्व-स्व-पक्षं पुनः स्थापितवन्तौ। तदैव कश्चिद् तत्रत्यः कर्मचारी समागत्य न्यवेदयत् यत् इतः क्रोशद्वयान्तराले कश्चिच्ज्ञनः केनापि हतः। तस्य मृतशरीरं राजमार्गं निकषा वर्तते। आदिश्यतां किं करणीयमिति। न्यायाधीशः आरक्षिणम् अभियुक्तं च तं शवं न्यायालये आनेतुमादिष्टवान्।

I. एकपदेन उत्तरत-

- (i) न्यायाधीशस्य नाम किमासीत्?
 (ii) शवं न्यायालये आनेतुम् कः आदिष्टवान्?

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत-

- (i) कर्मचारी समागत्य किं न्यवेदयत्?
 (ii) सर्वं वृत्तान्तम् अवगत्य न्यायाधीशः कं निर्देषं कं च दोषभाजनम् अमन्यत?

III. भाषिककार्यम्-

- (i) 'नीतवान्' इति क्रियापदस्य कर्तृपदं किम्?
 (ii) 'अग्रिमे दिने' अत्र विशेष्यपदं किं प्रयुक्तम्?
 (iii) 'समीपे' इत्यर्थे किं पदम् अत्र प्रयुक्तम्?
 (iv) 'न्यायाधीशः' इति कर्तृपदस्य क्रियापदम् अत्र किम्?

उत्तर – I. (i) बंकिमचन्द्रः (ii) न्यायाधीशः

- II. (i) कर्मचारी समागत्य न्यवेदयत् यत् इतः क्रोशद्वयान्तराले कश्चिच्ज्ञनः केनापि हतः। तस्य मृतशरीरं राजमार्गं निकषा वर्तते।
 (ii) सर्वं वृत्तान्तम् अवगत्य न्यायाधीशः अतिथिं निर्देषम् आरक्षिणं च दोषभाजनम् अमन्यत।
 III. (i) आरक्षी (ii) दिने (iii) निकषा (iv) श्रुतवान्

54 निम्नगद्यांशान् श्लोकाङ्ग पठित्वा तदाधारितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत-

5

आदेशं प्राप्य उभौ प्राचलताम्। तत्रोपेत्य काष्ठपट्टे निहितं पटाच्छादितं देहं स्कन्धेन वहन्तौ न्यायाधिकरणं प्रति प्रस्थितौ। आरक्षी सुपुष्टदेह आसीत्, अभियुक्तश्च अतीव कृशकायः। भारवतः शवस्य स्कन्धेन वहनं तत्कृते दुष्करम् आसीत्। स भारवेदनया क्रन्दति स्म। तस्य क्रन्दनं निशम्य मुदित आरक्षी तमुवाच-रे दुष्ट! तस्मिन्

दिने त्वयाऽहं चोरिताया मञ्जूषाया ग्रहणाद् वारितः । इदानीं निजकृत्यस्य फलं भुद्धक्षव । अस्मिन् चौर्याभियोगे त्वं वर्षत्रयस्य कारादण्डं लप्स्यसे’ इति प्रोच्य उच्चैः अहसत् । यथाकथञ्चिद् उभौ शवमानीय एकस्मिन् चत्वरे स्थापितवन्तौ ।

I. एकपदेन उत्तरत-

- (i) आरक्षी कीदृशः आसीत्?
- (ii) अभियुक्तः कीदृशः आसीत्?

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत-

- (i) अभियुक्तस्य क्रन्दनं श्रुत्वा प्रसन्नः आरक्षी तं किम् उवाच?
- (ii) अभियुक्तः किमर्थं ब्रन्दति स्म?

III. भाषिककार्यम्-

- (i) ‘प्रस्थितौ’ इति क्रियापदस्य कर्तृपदं किम्?
- (क) वहन्तौ (ख) उभौ (ग) प्रस्थितौ (घ) काष्ठपटले
- (ii) ‘प्रसन्नः’ इत्यर्थे किं पदं प्रयुक्तम्?
- (क) मुदितः (ख) निशम्य (ग) दुष्करम् (घ) अहम्
- (iii) ‘सुपुष्टदेहः’ इति पदस्य विपरीतपदं गद्याशे किं प्रयुक्तम्?
- (क) वारितः (ख) कृशकायः (ग) निशम्यः (घ) क्रन्दनः
- (iv) ‘एकस्मिन्’ इति विशेषणपदस्य विशेष्यपदं किम्?
- (क) चत्वरे (ख) आदेशम् (ग) तत्कृते (घ) अभियोगे

उत्तर - I. (i) पुष्टदेहः (ii) कृशकायः

II. (i) अभियुक्तस्य क्रन्दनं श्रुत्वा प्रसन्नः आरक्षी तम् उवाच—“रे दुष्ट! तस्मिन् दिने त्वयाऽहं चोरिताया मञ्जूषाया ग्रहणाद् वारितः । इदानीं निजकृत्यस्य फलं भुद्धक्षव । अस्मिन् चौर्याभियोगे त्वं वर्षत्रयस्य कारादण्डं लप्स्यसे ।”

(ii) भारवेदनया अभियुक्तः क्रन्दति स्म ।

III. (i) (ख) उभौ (ii) (क) मुदितः (iii) (ख) कृशकायः (iv) (क) चत्वरे

55 निम्नगद्यांशान् श्लोकाङ्ग उत्तराणि लिखत-

5

न्यायाधीशेन पुनस्तौ घटनायाः विषये वक्तुमादिष्टौ । आरक्षिणि निजपक्षं प्रस्तुतवति आश्चर्यमधट्ट स शवः प्रावारकमपसार्य न्यायाधीशमभिवाद्य निवेदितवान्— मान्यवर! एतेन आरक्षिणा अध्वनि यदुक्तं तद् वर्णयामि, ‘त्वयाऽहं चोरिताया: मञ्जूषाया: ग्रहणाद् वारितः, अतः निजकृत्यस्य फलं भुद्धक्षव । अस्मिन् चौर्याभियोगे त्वं वर्षत्रयस्य कारादण्डं लप्स्यसे’ इति ।

न्यायाधीशः आरक्षिणे कारादण्डमादिश्य तं जनं ससम्मानं मुक्तवान् ।

I. एकपदेन उत्तरत-

- (i) आरक्षिणि किं प्रस्तुतवति आश्चर्यमधट्ट?
- (ii) न्यायाधीशः कस्याः विषये वक्तुम् आदिशति?

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत-

- (i) न्यायाधीशः किं निर्णयम् कृतवान्?
- (ii) कः प्रवारकम् अपसार्य न्यायाधीशं निवेदितवान्?

III. भाषिककार्यम्-

- (i) ‘सम्मानेन सहितम्’ इत्यर्थे किं पदं प्रयुक्तम्?

- (क) निवेदितः (ख) ससम्मानम् (ग) मान्यवर (घ) यदुक्तं
(ii) 'निवेदितवान्' इति क्रियापदस्य कर्तृपदं किम्?
(क) शवः (ख) अपसार्य (ग) अभिवाद्य (घ) आश्चर्यम्
(iii) 'मार्गे' इति पदस्य पर्यायपदं किं प्रयुक्तम्?
(क) तद् (ख) अध्वनि (ग) एतेन (घ) मार्गण
(iv) 'न्यायाधीशः' इति कर्तृपदस्य क्रियापदं किम्?
(क) भुड्क्ष्व (ख) लप्स्यसे (ग) आदिश्य (घ) मुक्तवान्

उत्तर – I. (i) निजपक्षम् (ii) घटनाया:
II. (i) न्यायाधीशः आरक्षिणे कारादण्डमादिश्य तं जनं ससम्मानं मुक्तवान्।
(ii) शवः प्रवारकम् अपसार्य न्यायाधीशं निवेदितवान्।
III. (i) (ख) ससम्मानम् (ii) (क) शवः (iii) (ख) अध्वनि (iv) (घ) मुक्तवान्

56 निम्नगद्यांशान् श्लोकाङ्ग पठित्वा तदाधारितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत—

5

- दुष्कराण्यपि कर्मणि मतिवैभवशालिनः ।
नीतिं युक्तिं समालम्ब्य लीलयैव प्रकुवते ॥
- I. एकपदेन उत्तरत—
(i) कीदृशाः जनाः दुष्कराणि कर्मणि अपि कुर्वन्ति?
(ii) के दुष्कराणि कर्मणि लीलयैव कुर्वन्ति?
- II. पूर्णवाक्येन उत्तरत—
मतिवैभवशालिनः जनाः दुष्कराणि कर्मणि कथं कुर्वन्ति?
- III. भाषिककार्यम्—
(i) 'दुष्कराणि' इति विशेषणपदस्य विशेष्यपदं किम्?
(क) दुष्कराण्यपि (ख) कर्मणि (ग) मति (घ) वैभवशालिनः
(ii) 'प्रकुवते' इति क्रियापदस्य कर्तृपदं किम्?
(क) कर्मणि (ख) दुष्कराणि (ग) मतिवैभवशालिनः (घ) युक्तिम्
(iii) 'सुगमतया' इति अर्थे किं पदं प्रयुक्तम्?
(क) लीलयैव (ख) लीलया (ग) नीति (घ) कर्मणि
(iv) 'सुकराणि' इति पदस्य विपर्ययपदं पद्यांशे किमस्ति?
(क) कर्मणि (ख) दुष्कराणि (ग) लीलयैव (घ) प्रकुवते

उत्तर – I. (i) मतिवैभवशालिनः (ii) जना:

II. मतिवैभवशालिनः जना: दुष्कराणि कर्मणि नीतिं युक्तिं च समालम्ब्य लीलयैव कुर्वन्ति ।

III. (i) (ख) कर्मणि (ii) (ग) मतिवैभवशालिनः (iii) (ख) लीलया (iv) (ख) दुष्कराणि

57 निम्नश्लोकान् पठित्वा तदाधारितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत-

5

पिता यच्छति पुत्राय बाल्ये विद्याधनं महत् ।

पिताऽस्य किं तपस्तेषै इत्युक्तिस्तत्कृतज्ञता ॥

I. एकपदेन उत्तरत-

(i) विद्याधनम् कः यच्छति?

(ii) पिता पुत्राय विद्याधनं कदा यच्छति?

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत-

(i) पिता कस्मै विद्याधनं यच्छति?

(ii) अत्र किं धनं अमन्यत?

III. भाषिककार्यम्-

(i) 'विद्याधनम्' श्लोके अस्य विशेषणपदं किम्?

(ii) श्लोके अव्ययपदं किम्?

(iii) 'ते' इति क्रियायाः कर्तृपदं किम्?

(iv) 'कथनम्' इति अर्थे किं पदं प्रयुक्तम्?

उत्तर – I. (i) पिता (ii) बाल्ये

II. (i) पिता पुत्राय विद्याधनम् यच्छति ।

(ii) अत्र विद्याम् एव धनम् अमन्यत ।

III. (i) महत् (ii) इति (iii) पिता (iv) उक्तिः

58 निम्नश्लोकान् पठित्वा तदाधारितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत-

5

अवक्रता यथा चित्ते तथा वाचि भवेद् यदि ।

तदेवाहुः महात्मानः समत्वमिति तथ्यतः ॥

I. एकपदेन उत्तरत-

(i) चित्ते किं भवेत्?

(ii) अवक्रता तथा कस्यां यदि भवेत्?

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत-

समत्वम् किम् कथ्यते?

III. भाषिककार्यम्-

(i) 'भवेत्' इति क्रियापदस्य कर्तृपदम् किम्?

(ii) श्लोके 'वाण्याम्' इत्यस्य पदस्य कः पर्यायः अत्र लिखितः?

- (iii) 'यथा' इति पदस्य विलोमपदम् किम्?
 (iv) 'महात्मनः' इति पदे कः मूलशब्दः?

उत्तर – I. (i) अवक्रता (ii) वाचि ।
 II. चित्ते वाचि च अवक्रता समत्वम् कथ्यते ।
 III. (i) अवक्रता (ii) वाचि (iii) तथा (iv) महात्मन्

59 निम्नश्लोकान् पठित्वा तदाधारितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत-

5

त्यक्त्वा धर्मप्रदां वाचं परुषां याऽभ्युदीरयेत् ।
 परित्यज्य फलं पक्वं भुड्क्तेऽपक्वं विमूढधीः ॥

- I. एकपदेन उत्तरत–
 (i) विमूढधीः कीदृशीं वाचं त्यजति?
 (ii) कः परुषां वाचं वदति?
 II. पूर्णवाक्येन उत्तरत–
 कः अपक्वम् फलं खादति?
 III. भाषिककार्यम्–
 (i) श्लोके 'कठोराम्' इति पदस्य पर्यायः कः?
 (ii) 'पक्वम्' इति पदस्य विलोमपदं किम्?
 (iii) 'परुषाम्' इति कस्य पदस्य विशेषणम्?
 (iv) अत्र श्लोके 'भुड्क्ते' इति क्रियापदस्य कर्तृपदं किम्?

उत्तर – I. (i) धर्मप्रदाम् (ii) विमूढधीः
 II. विमूढधीः अपक्वं फलं खादति ।
 III. (i) परुषाम् (ii) अपक्वम् (iii) वाचः (iv) विमूढधीः

60 निम्नश्लोकान् पठित्वा तदाधारितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत-

5

विद्वांस एव लोकेऽस्मिन् चक्षुष्मन्तः प्रकीर्तिताः ।
 अन्येषां वदने ये तु ते चक्षुनामनी मते ॥

- I. एकपदेन उत्तरत–
 (i) अत्र के चक्षुष्मन्तः कथितवन्तः?

- (ii) विद्वांसः कुत्र चक्षुष्मन्तः प्रकीर्तिताः?
- II. पूर्णवाक्येन उत्तरत-
- चक्षुनामनी के?
- III. भाषिककार्यम्-
- लोके अस्मिन् इत्यनयोः विशेषणपदं किम्?
  - श्लोके 'प्रकीर्तिताः' इति क्रियायाः कर्तृपदं किम्?
  - अत्र श्लोके 'अन्येषाम्' इति पदं केऽभ्यः प्रयुक्तम्?
  - 'विद्वांसः' इति कर्तृपदस्य क्रियापदं किम्?

उत्तर - I. (i) विद्वांसः (ii) लोके
 II. मूर्खणाम् वदने ये नेत्रे ते चक्षुनामनी।
 III. (i) अस्मिन् (ii) विद्वांसः (iii) मूर्खेभ्यः (iv) प्रकीर्तिताः

61 निम्नश्लोकान् पठित्वा तदाधारितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत-

5

- यत् प्रोक्तं येन केनापि तस्य तत्त्वार्थनिर्णयः ।
 कर्तुं शक्यो भवेद्येन स विवेक इतीरितः ॥
- I. एकपदेन उत्तरत-
- केन यत् प्रोक्तम्?
  - विवेकी कस्य निर्णयः कर्तुं समर्थः?
- II. पूर्णवाक्येन उत्तरत-
- विवेकः कः इरितः?
- III. भाषिककार्यम्-
- 'विवेकः' अस्य क्रियापदम् किम्?
  - कथितः (ख) प्रोक्तः (ग) इरितः (घ) भवेत्
  - श्लोके 'कथितः' इति पदस्य कः पर्यायः आगतः?
  - (क) प्रोक्तम् (ख) इरितः (ग) इति (घ) भवेत्
  - 'भवेत्' इति क्रियापदस्य श्लोके कर्तृपदं किम्?
  - (क) तत्त्वार्थनिर्णयः (ख) तत्त्वार्थः (ग) येन (घ) केनापि
  - 'सः' इति सर्वनामपदस्य प्रयोगः कस्मै अभवत्?
  - (क) धनाय (ख) बलाय (ग) जनाय (घ) विवेकाय

- उत्तर – I. (i) येनकेनापि (ii) तत्त्वार्थस्य
 II. येन केनापि यत् प्रोक्तम् तस्य तत्त्वार्थनिर्णयः जनः येन कर्तुं शक्यः भवेत् सः एव विवेकः ईरितः ।
 III. (i) (ग) ईरितः (ii) (ख) ईरितः (iii) (क) तत्त्वार्थनिर्णयः (iv) (घ) विवेकाय

62 निम्नश्लोकान् पठित्वा तदाधारितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत-

5

- वाक्पटुद्यैर्यवान् मन्त्री सभायामप्यकातरः ।
 स केनापि प्रकारेण परैर्न परिभूयते ॥
- I. एकपदेन उत्तरत-
 (i) कः परैः न परिभूयते?
 (ii) अत्र 'सः' इति पदं कस्मै प्रयुक्तम्?
- II. पूर्णवाक्येन उत्तरत-
 मन्त्री कीदृशः भवेत्?
 III. भाषिककार्यम्-
 (i) 'तिरस्क्रियते' इत्यर्थे अत्र किं पदं प्रयुक्तम्?
 (क) भूयते (ख) अपमान्यते (ग) अवमान्यते (घ) परिभूयते
 (ii) 'न कातरः' इति स्थाने किं पदं प्रयुक्तम्?
 (क) अनकातरः (ख) अप्यकातरः (ग) अकातरः (घ) कातरः
 (iii) 'परिभूयते' इत्यस्याः क्रियाणाः कर्तृपदं किम्?
 (क) परैः (ख) न (ग) प्रकारेण (घ) सः (मन्त्री)
 (iv) 'वक्तुं चतुरः' इति कस्य पदस्य अर्थः?
 (क) वाचिपटुः (ख) वाक्पटुः (ग) वाग्पटुः (घ) वाणीपटुः

- उत्तर – I. (i) अकातर-मन्त्री (ii) मन्त्रिणे
 II. मन्त्री वाक्पटुः, धैर्यवान् सभायाम् अकातरः भवेत् ।
 III. (i) (घ) परिभूयते (ii) (ग) अकातरः (iii) (घ) सः (मन्त्री) (iv) (ख) वाक्पटुः

63 निम्नश्लोकान् पठित्वा तदाधारितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत-

5

- य इच्छत्यात्मनः श्रेयः प्रभूतानि सुखानि च ।
 न कुर्यादहितं कर्म स परेभ्यः कदापि च ॥

I. एकपदेन उत्तरत—

- (i) जनः आत्मनः किम् इच्छति
- (ii) मनुष्यः कति सुखानि इच्छति

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत—

कः परेभ्यः अहितं न कुर्यात्

III. भाषिककार्यम्—

- (i) 'सुखानि' अस्य पदस्य विशेषणपदम् किम्
- (क) प्रभूतानि (ख) श्रेयः (ग) अहितम् (घ) कदापि
- (ii) 'कल्याणम्' इत्यर्थे अत्र किं पदं प्रयुक्तम्
- (क) सुखानि (ख) श्रेयः (ग) आत्मनः (घ) कर्म
- (iii) 'कुर्यात्' इति क्रियापदस्य कर्तृपदम् किम्
- (क) परेभ्यः (ख) श्रेयः (ग) कर्म (घ) सः
- (iv) 'न हितम्' इति स्थाने किं पदं प्रयुक्तम्
- (क) इच्छति (ख) अहितम् (ग) अनहितम् (घ) कर्म

उत्तर — I. (i) श्रेयः (ii) प्रभूतानि ।

II. यः आत्मनः श्रेयः प्रभूतानि सुखानि च इच्छति सः परेभ्यः अहितं न कुर्यात् ।

III. (i) (क) प्रभूतानि (ii) (ख) श्रेयः (iii) (घ) सः (iv) (ख) अहितम्

64 निम्नश्लोकान् पठित्वा तदाधारितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत—

5

आचारः प्रथमो धर्मः इत्येतद् विदुषां वचः ।

तस्माद् रक्षेत् सदाचारं प्राणेभ्योऽपि विशेषतः ॥

I. एकपदेन उत्तरत—

- (i) कः प्रथमः धर्मः?
- (ii) 'आचारः प्रथमो धर्मः ।' इति केषां वचः?

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत—

प्राणेभ्यः अपि विशेषतः कः रक्षणीयः?

III. भाषिककार्यम्—

- (i) श्लोके 'दुराचारम्' इत्यस्य पदस्य विपर्ययपदं किम्?
- (क) धर्मः (ख) सदाचारम् (ग) विशेषतः (घ) वचः
- (ii) 'प्रथम धर्मः' इति अनयोः पदयोः विशेष्यपदं किम्?
- (क) धर्मः (ख) प्रथमः (ग) प्रथम (घ) धर्म
- (iii) श्लोकस्य 'रक्षेत्' इत्यस्य क्रियापदस्य कर्तृपदं किं भविष्यति?
- (क) जनः (ख) वचः (ग) सदाचारम् (घ) विशेषतः
- (iv) 'एतत्' इति सर्वानामपदस्य प्रयोगः कस्मै पदाय अभवत्?
- (क) धर्माणि (ख) सदाचाराणि (ग) वचसे (घ) प्राणेभ्यः

उत्तर – I. (i) आचारः (ii) विदुषाम्

II. प्राणेभ्यः अपि विशेषतः सदाचारः रक्षणीयः ।

III. (i) (ख) सदाचारम् (ii) (क) धर्मः (iii) (क) जनः (iv) (ग) वचसे